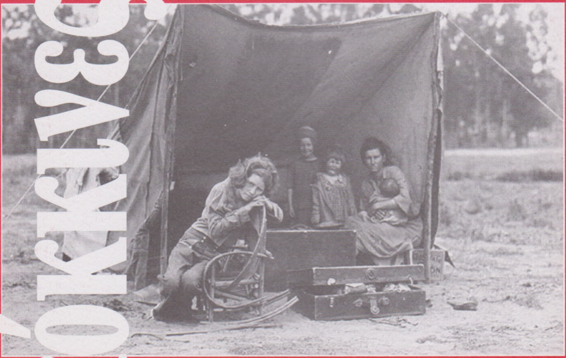
κόκκινες σελίδες

τεύχος 0.2

Η Μεγάλη Κρίση στα '30s και ο Κέυνς

λέσχη

κόκκινες σελίδες

τεύχος 0.2

λέσχη

Το τεύχος 0.2 των *κόκκινων σελίδων*
εκδόθηκε στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 2013
από την *Λέσχη Κατασκόπων του 21ου Αιώνα*
με την τεχνική υποστήριξη της *κολλεκτίβας 03*03*

Η *Λέσχη Κατασκόπων του 21ου Αιώνα*
είναι ένα αυτόνομο εγχείρημα Μνήμης, Τεκμηρίωσης και Εκδόσεων
προς όφελος κινηματικών σκοπών.
Ξεκίνησε το 1999
για να συγκεντρώσει, να καταγράψει και να ταξινομήσει
έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό.
Παράλληλα έχει δημιουργήσει μεγάλη δανειστική βιβλιοθήκη
θεωρητικών, ιστορικών και πολιτικών βιβλίων.
Η διαχείριση του υλικού γίνεται απ' την πολιτική συνέλευση της Λέσχης
στη βάση συγκεκριμένων και αυστηρών κανόνων και αρχών.

Το αρχείο και το info / βιβλιοπωλείο της Λέσχης
είναι ανοικτά στους / στις ενδιαφερόμενους / ες
Πέμπτη 15.30 έως 19.00 και Σάββατο 12.00 έως 16.00
στην κατάληψη Φυλής και Φερρών 30.

Περιεχόμενα:

Εισαγωγικό σημείωμα - *σελ. 5*

Η πολιτική οικονομία της καπιταλιστικής ειρήνης
μετά τον Α παγκόσμιο πόλεμο - *σελ. 7*

Η Μεγάλη Κρίση - *σελ. 14*

Η Κεϋνσιανή (πολιτικο - οικονομική) απάντηση - *σελ. 20*

Ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός... - *σελ. 30*

... και (πάλι) πόλεμος - *σελ. 32*

Το τέλος των “οικιακών ισορροπιών”... (Μπένγιαμιν Κοριά) - *σελ. 40*

Εισαγωγικό σημείωμα

Στις μέρες μας - από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ αυτές οι "μέρες μας" ξεκινούν κάπου στις αρχές της δεκαετίας του '80 - ο κεϋνσιανισμός θεωρείται ένα μισοάχρηστο οικονομικό δόγμα. Πέρα, ωστόσο, από τα λειτουργικά υπέρ και κατά που του αποδόθηκαν εδώ και τουλάχιστον μισό αιώνα, το να θεωρείται ο Κέυνς σκέτα "οικονομολόγος" (όμοιος δηλαδή μορφωτικά, ιδεολογικά και πολιτικά με κάθε σύγχρονο τεχνικό της οικονομικής διαχείρισης) είναι ανιστόρητο. Γιατί η θεωρία του Κέυνς, που διατυπώθηκε ώριμα και ολοκληρωμένα στη Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος και εφαρμόστηκε στον έναν ή στον άλλο βαθμό από όλα τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο, είναι πριν απ' όλα πολιτική θεωρία εξομάλυνσης του ταξικού ανταγωνισμού και σύνθετης αξιοποίησης της εργατικής τάξης. Και δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς αφού οι απόψεις του Κέυνς διαμορφώθηκαν μέσα από την ένταση και τα γεγονότα που μεσολάβησαν από το τέλος του Α παγκοσμίου πολέμου έως την αρχή του Β: επανάσταση των μπολσεβίκων, Συνθήκη των Βερσαλλιών, όξυνση των ταξικών αγώνων σε όλον τον κόσμο, κραχ του 1929, βαθιά και παρατεταμένη κρίση...

Ο Κέυνς είναι πολύ περισσότερα από οικονομολόγος. Είναι ένας απ' τους κορυφαίους φιλοσόφους *της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας* για τον 20ο αιώνα. Η ιδιαιτερότητα και η αξία του είναι ιστορικές. Οφείλονται στον καινοτόμο τρόπο με τον οποίο "διάβασε" τα προβλήματα του καπιταλισμού στον Μεσοπόλεμο, παρότι οι θεωρητικές του καταβολές ήταν, τόσο πολιτικά όσο και επιστημονικά, κλασσικές. Γιατί ο Κέυνς, με ένα λαμπρό όνομα παραδοσιακού φιλελεύθερου οικονομολόγου, ήταν ο πρώτος που συνέλαβε με συνθετικό τρόπο τις πραγματικές διαστάσεις των αλλαγών στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τις διαστάσεις των αλλαγών που είχε δημιουργήσει η ίδια η ανάπτυξη. Και συνέλαβε αυτές τις αλλαγές, την έκταση και την έντασή τους, όχι τόσο σαν τεχνικό πρόβλημα όσο, κυρίως, σαν πολιτικό.

zipo

Η πολιτική οικονομία της καπιταλιστικής ειρήνης μετά τον Α παγκόσμιο πόλεμο

Ο Κέυνς συμμετείχε σαν οικονομικός σύμβουλος της βρετανικής κυβέρνησης, στις συζητήσεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που μετά το τέλος του Α παγκοσμίου πολέμου ρύθμισε τα δεδομένα της ειρήνης. Ήταν η μεταπολεμική συμφωνία που διαμόρφωσε τις απαιτήσεις των νικητών από τους ηττημένους.

Η συνθήκη αυτή αποτελεί μια κεντρική στιγμή της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης παγκόσμια, αφού ανάμεσα σε άλλα ο Α παγκόσμιος πόλεμος οδήγησε στη διάλυση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών και τη δημιουργία πολλών νέων εθνικών κρατών, προκάλεσε (ή επιτάχυνε) την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, η οποία με τη σειρά της τροφοδότησε την πολιτική ριζοσπαστικοποίηση μέρους της εργατικής τάξης όλων των ευρωπαϊκών κρατών... Ενώ απ' την άλλη μεριά έδωσε (ο πόλεμος και η τεχνολογία του για τον θάνατο και την καταστροφή) τεράστια ώθηση στην αναδιοργάνωση της παραγωγής.

Ο Κέυνς παρακολούθησε τις διαπραγματεύσεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών έχοντας έντονες διαφωνίες για την τροπή τους: αντί οι κύριοι της Ευρώπης, νικητές και ηττημένοι, κυρίως οι πρώτοι, να φτιάξουν ένα πρόγραμμα για την σωτηρία της ηπείρου από την πολιτική και οικονομική κατάρρευση, ασχολούνταν με το να ρυθμίσουν τα διακρατικά πάθη και μίση αιώνων. Αντί να κοιτάνε μπροστά κοιτούσαν πίσω τους. Περισσότερο απ' όλα προσέβαλε όχι μόνο τις οικονομικές αλλά τις ευρύτερα πολιτικές εκτιμήσεις του το βαρύ σύστημα πολεμικών επανορθώσεων που επιβλήθηκε στην ηττημένη Γερμανία. Ήταν ένα σύστημα που ο Κέυνς προέβλεψε αμέσως ότι δεν θα γονατίσει μόνο την Γερμανία, αλλά με έναν αλυσιδωτό τρόπο θα τσακίσει την ισορροπία της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Θα γράψει επ' αυτού το 1919 στο προκλητικά επιθετικό Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης[1]:

> *Αν ο προμελετημένος στόχος μας είναι η πτώχευση της κεντρικής Ευρώπης, τολμώ να προβλέψω ότι η τιμωρία δεν θ' αργήσει. Τίποτα δεν θα μπορέσει ν' αναβάλλει για πολύ τον τελικό εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στις δυνάμεις της αντίδρασης και τους απελπισμένους σπασμούς της επανάστασης, που απέναντί τους οι φρικαλεότητες του τελευταίου πολέμου ενάντια στην Γερμανία θα ωχριούν, και που θα καταστρέψουν, όποιος κι αν είναι ο νικητής, τον πολιτισμό και την πρόοδο της γενιάς μας.*

Η προειδοποίηση έπεσε στο κενό. Με το τέλος του μεγάλου πολέμου οι αστικές τάξεις των ευρωπαϊκών κρατών και οι πολιτικοί τους εκπρόσωποι έβλεπαν την εργατική και αγροτική επανάσταση στην καθυστερημένη Ρωσία σαν κάτι μακρινό, το οποίο ήλπιζαν να αντιμετωπίσουν εν τέλει στρατιωτικά, οπότε έβρισκαν χρόνο και όρεξη για τον μεταξύ τους αλληλοσπαραγμό με ειρηνικά, δηλαδή οικονομικά μέσα. Αντίθετα ο Κέυνς, ένας οικονομολόγος οπαδός της ελεύθερης αγοράς μέχρι τότε, έβλεπε τις δυσοίωνες απειλές από την αλλαγή των παγκόσμιων συσχετισμών όχι μόνο μεταξύ κρατών, αλλά και μεταξύ τάξεων. Έβλεπε με μάτια πολιτικά, αυτός, ένας υποτιθέμενος τεχνικός. Σε ένα άλλο σημείο του Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης θα πει:

Λέγεται ότι ο Λένιν είχε πει πως ο καλύτερος τρόπος για να καταστραφεί το καπιταλιστικό σύστημα είναι να καταστραφεί το νόμισμα... Ο Λένιν είχε δίκιο. Δεν υπάρχει πιο ύπουλος και σίγουρος τρόπος για να σειστούν τα θεμέλια της υπάρχουσας κοινωνίας... Κι αν προσθέσουμε στο μίσος που τρέφει ο λαός για τη διευθύνουσα τάξη, το δυνατό κτύπημα που κατάφερε ενάντια στην ασφάλεια η βίαιη και αυθαίρετη αναταραχή που προκάλεσαν οι συνθήκες και την υπάρχουσα ισορροπία του πλούτου που θα προκύψει αναπόφευκτα από τον πληθωρισμό, οι κυβερνήσεις καθιστούν πρακτικά αδύνατη τη συνέχιση της κοινωνικής και οικονομικής τάξης του 19ου αιώνα.

Ο άγγλος αστός οικονομολόγος χρησιμοποιεί τον ρώσο μπολσεβίκο σαν επιχείρημα! Αλλά κανένα πρόβλημα: η κουλτούρα του σε συνδυασμό με την αστική του κοινωνική θέση του επιτρέπουν κάθε επιχείρημα που θα σημάνει τον συναγερμό.

Τι παρατηρούσε και τι ανάγγελε με τον τρόπο του, στα 1919, αυτός ο μοναχικός προφήτης;

Σε μια διάλεξή του το 1924 με τίτλο Το τέλος του Laissez-Faire εξηγώντας τις απόψεις του για το παρόν και το μέλλον του καπιταλισμού ο Κέυνς θα πει ανάμεσα σε άλλα:

Έχει ενδιαφέρον.. η τάση των μετοχικών εταιρειών, όταν φτάνουν σε ένα συγκεκριμένο μέγεθος και μια συγκεκριμένη ηλικία, να αποκτούν το καθεστώς των δημόσιων εταιρειών μάλλον παρά των ατομικίστικων επιχειρήσεων...... Είναι η τάση των μεγάλων επιχειρήσεων να αυτοκοινωνικοποιούνται... Όταν ο οικονομικός οργανισμός φτάνει σ' αυτήν τη βαθμίδα ανάπτυξης, η γενική σταθερότητά του και το καλό του όνομα είναι οι βασικές έγνοιες της διοίκησής του, και όχι το μέγιστο κέρδος για τους μετόχους. Οι μέτοχοι πρέπει να ικανοποιούνται με ένα συμβατικό ποσοστό κέρδους....

Να τι πρατηρεί, και μάλιστα πολιτικά, ο Κέυνς: παρατηρεί πως καθώς ο καπιταλισμός αναπτύσσεται, "κοινωνικοποιείται" κατά κάποιον τρόπο. Στις αρχές του 20ου αιώνα. Οι μεγάλες επιχειρήσεις (που προέκυψαν από κύματα εμπορικών κρίσεων και εξαγορών των "μικρών" από τους "μεγάλους" απ' τις αρχές του 20ου αιώνα) αποτελούν, για τον Κέυνς, όχι ένα δευτερεύον στοιχείο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, αλλά ένα αξιοπρόσεκτο φαινόμενο / μοντέλο. Και ενόσω λοιδορείται (ευγενικά και με τακτ είναι η αλήθεια) από κορυφαία πολιτικά πρόσωπα της εποχής του, όπως ο Τσώρτσιλ και ο Κλεμανσώ, για τις πολιτικές προεκτάσεις που δίνει στις οικονομικές του παρατηρήσεις, ο Κέυνς παρατηρεί, διαισθάνεται (και ανησυχεί) πως η καπιταλιστική ανάπτυξη η ίδια έχει παράγει (άθελά της ίσως, οριστικά και αμετάκλητα όμως) έναν καινούργιο αποφασιστικό παράγοντα: τη δυνατότητα της εργατικής τάξης να θέτει ζήτημα εξουσίας. Κι αυτό είναι μια *πολιτική παρατήρηση πρώτης γραμμής!*

Στο πιο πάνω απόσπασμα η αναγνώριση αυτή δεν γίνεται εντελώς με το όνομά της. Αλλά το "κοινό", οι "πελάτες", η "κοινή γνώμη" που *προσδιορίζουν από έξω* τα όρια δράσης και την "πολιτική" της καπιταλιστικής επιχείρησης, αυτό το ορατό υποκείμενο που μπορεί να κάνει δημόσιες επιθέσεις στις "εκτεθειμένες" επιχειρή-

σεις, έρχεται να συμπληρώσει την ήδη δυναμική παρουσία των εργατικών ενώσεων, των συνδικάτων, που δρουν μέσα στην παραγωγή.

Για την οικονομική και πολιτική εξουσία των αρχών του 20ου αιώνα η συνταγή εναντίον των εργατικών αγώνων είναι απλή: βία και απαξίωση. Για την ίδια την θεωρία / ιδεολογία της πολιτικής οικονομίας τότε η εργατική τάξη σαν συλλογικό υποκείμενο ήταν ανύπαρκτη. Φυσικά η εργασία ήταν υπαρκτή· αλλά σαν ένα εμπόρευμα, το οποίο υπόκειται στους "νόμους της προσφοράς και της ζήτησης". Κι αν λοιπόν συμβαίνει να επιμένει ο πωλητής του εμπορεύματος εργασία να παρακούει το ολιγόλογο ευαγγέλιο του 19ου αιώνα, το ευαγγέλιο της αυτόματης οικονομικής τάξης και της αόρατης χειρός, δεν του πρέπει τίποτα άλλο εκτός από τιμωρία. Η λιγότερο ή περισσότερο βίαιη υποτίμηση της εργασίας (σαν πτώση των μισθών) θα αποτελεί για πάντα τη βάση για καινούργιες επενδύσεις - αυτό ήταν που πίστευαν τα αφεντικά στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Μήπως άλλωστε αυτή τους η πίστη δεν είχε αποδειχθεί ξανά και ξανά σωστή στη φωτιά του 19ου αιώνα;

Ο Κέυνς όμως έβλεπε πιο μακριά. Έβλεπε ότι όσο μεγαλώνει η καπιταλιστική επιχείρηση τόσο περισσότερο στενεύει ο χώρος του "ελεύθερου ανταγωνισμού" της με άλλες παρόμοιες - αν υπήρξε ποτέ τέτοιος. Έβλεπε ότι όσο αυξάνεται η μηχανοποίηση της εργασίας (και άρα το μέγεθος των επενδύσεων σε εξοπλισμό) τόσο λιγότερο το πρόβλημα ενός ακόμα "κύκλου ανάπτυξης" είναι απλά και μόνο ζήτημα "κόστους της εργασίας". Έβλεπε ακόμα πως όσο μεγαλώνει η καπιταλιστική επιχείρηση τόσο περισσότερο εκτίθεται στον έλεγχο, από μέσα και απ' έξω. Έβλεπε ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη σημαίνει, αθέλητα σίγουρα όμως αναγκαστικά, κοινωνικοποίηση του καπιταλισμού. "Κοινωνικοποίηση": στη δεκαετία του '20 ο Κέυνς δεν μπορούσε να περιγράψει τις μορφές της. Μπορούσε όμως να διαπιστώσει πως η "φυσική μορφοποίηση" του καπιταλισμού του 19ου αιώνα, το "έλλογο υποκείμενο" της πολιτικής οικονομίας την οποία είχε διδαχθεί και ο ίδιος, ο ατομικός επιχειρηματίας, έχανε τη σημασία του στη σύγκρουση των δυνάμεων, δημιουργικών και καταστροφικών, που προκαλούσε η ίδια η ανάπτυξη του συστήματος.

Υποψιαζόταν, διαισθανόταν, υπολόγιζε ο Κέυνς ότι αυτή η διαδικασία είναι εντελώς καινούργια, τόσο στις τεχνικές όσο και στις πολιτικές της παραμέτρους. Παρατηρούσε ότι ένας καπιταλιστικός κόσμος μεγάλων επιχειρήσεων δεν μπορεί να σταθεροποιηθεί μόνο με την (άνευ όρων) αναζήτηση του μέγιστου κέρδους, γιατί απλούστατα ο απέραντος, προς απαλλοτρίωση ορίζοντας των αιώνιων αγορών, είχε εξαντληθεί. Και μαζί του είχε εξαντληθεί η βεβαιότητα για το μέλλον και τις δέουσες αποφάσεις. Δεν μπορούσε να σταθεροποιηθεί αγιοποιώντας το κέρδος γιατί αυτός ο κόσμος ήταν ήδη οργανικά εκτεθειμένος, "από μέσα και απ' έξω", σε ευρύτερες κοινωνικές πεποιθήσεις, όπως η δικαιοσύνη και η ηθική. Παρατηρούσε ακόμα ότι κάτι ασυνήθιστο συνέβαινε στην όχι ιδιαίτερα μακρινή Ανατολή....

Θα πει στην ίδια διάλεξη του 1924, για το Το τέλος του Laissez-Faire: *Οι οικονομολόγοι... διαλέγουν τις υποθέσεις εργασίας πάνω στις οποίες*

προχωρούν... επειδή είναι οι πιο απλές και όχι επειδή είναι οι πιο κοντινές στην πραγματικότητα... Ξεκινούν με την υπόθεση μιας οικονομικής κατάστασης στην οποία είναι εφικτή η ιδανική διανομή των παραγωγικών δυνατοτήτων μεταξύ ατόμων που δρουν ανεξέλεγκτα το ένα με το άλλο, με τη μέθοδο "δοκιμή / λάθος", με τέτοιο τρόπο ώστε οι ιδιώτες που κινούνται προς τηνσωστή κατεύθυνση θα καταστρέψουν μέσω του συναγωνισμού τους ιδιώτες που κινούνται προς τη λάθος κατεύθυνση. Αυτή η υπόθεση προϋποθέτει ότι δεν θα υπάρξει ούτε έλεος ούτε προστασία για εκείνους που επενδύουν το κεφάλαιό τους ή την εργασία τους σε λάθος κατεύθυνση... Δεν την απασχολεί την κλασική επιστήμη... το κόστος αυτού του αγώνα, μιας και νοιάζεται μόνο για τα οφέλη του τελικού αποτελέσματος το οποίο υποτίθεται ότι θα είναι τέλειο. Όσο περισσότερο το νόημα της ζωής είναι να κοπούν τα φύλλα στο μεγαλύτερο δυνατό ύψος τόσο μοιάζει σαν πλέον αρεστός ο τρόπος να επιτευχθεί αυτό με το να αφεθούν οι καμηλοπαρδάλεις με τον υψηλότερο λαιμό να ξεκάνουν μέσω της πείνας εκείνες με τον κοντύτερο.

... Ωστόσο... αν έχουμε την ωραία περίπτωση των καμηλοπαρδάλεων στο μυαλό μας, δεν θα έπρεπε να προσπεράσουμε αδιάφορα αυτά που υποφέρουν οι κοντύτεροι λαιμοί που πεινάνε, ή τα όμορφα φύλλα που πέφτουν στο χώμα και ποδοπατιούνται στη διάρκεια του αγώνα για την ανάδειξη των καλύτερων, ή την υπερτροφία των μακρυών λαιμών, ή το δαιμονισμένο βλέμμα του φόβου ή της μαχητικής απληστίας που σκοτεινιάζουν τις ήρεμες φάτσες της αγέλης...

Δαιμονισμένος φόβος... Μαχητική απληστία... Είναι αυτά "οικονομικές κατηγορίες";

Αυτό που αντιλαμβανόταν ο Κέυνς και καθόλου η αστική τάξη της εποχής του (τόσο οι οικονομολόγοι όσο και οι εργοδότες, με την εξαίρεση του Φορντ) κι αυτό που τον έκανε να ανησυχεί αλλά και να σκέφτεται πρωτοπόρα είναι ότι η καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας και της οικονομίας γενικότερα, είτε θα λάμβανε οργανικά υπόψη της την αναπόφευκτη κοινωνικοποίησή της (άρα, ξεκάθαρα, την εργατική τάξη)· είτε θα έμενε στο έλεος ενός αντίθετου πολιτικού προγράμματος που μιλούσε για και απαντούσε σ' αυτό ακριβώς το κεντρικό ζήτημα, ...φευ, από την προλεταριακή σκοπιά! Εκεί που οι οικονομικές θεωρίες (σαν πολιτικές αναγνώσεις των δεδομένων του καπιταλισμού) του καιρού του είχαν μείνει στις βεβαιότητες του 19ου αιώνα για τις "ισορροπίες της αγοράς" και τους αυτόματους μηχανισμούς τους, ο Κέυνς επέμενε. Η παραγωγή και η κατανάλωση δεν μπορούν να θεωρούνται πλέον ανεξάρτητες μεταξύ τους μεταβλητές υποστηρίζει - ποιος τον άκουγε;

Σε μια διάλεξή του του 1925 στο Καίμπριτζ με τίτλο Είμαι ένας φιλελεύθερος; αναφέρει:

... Τα συνδικάτα των εργαζόμενων είναι αρκετά ισχυρά για να παρεμβαίνουν στο ελεύθερο παιχνίδι των δυνάμεων της ζήτησης και της προσφοράς, ενώ η κοινή γνώμη, παρόλο που ξεσηκώνει ένα θόρυβο δυσαρέσκειας και τρέφει κάτι παραπάνω από υποψίες σ' ό,τι αφορά τον κίνδυνο που αντιπροσωπεύουν τα συνδικάτα, στηρίζει τη βασική θέση τους, θέση σύμφωνα με την

οποία οι ανθρακωρύχοι δεν θα πρέπει να είναι τα θύματα κάποιων στυγνών οικονομικών δυνάμεων που δεν έχουν ποτέ μετακινηθεί...

... Η παλιωμένη αντίληψη σύμφωνα με την οποία είναι δυνατόν να διαφοροποιείται η αξία του νομίσματος και στη συνέχεια να αφήνεται στις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης ο ρόλος του καθορισμού των συνεπακόλουθων διευθετήσεων, ανήκε σε μια εποχή των 50 ή 100 χρόνων πριν, τότε δηλαδή που τα συνδικάτα ήταν ανίσχυρα και η σκοτεινή Θεά Οικονομία μπορούσε να σπέρνει καταστροφές πάνω στην μεγαλόπρεπη οδό της Προόδου δίχως να συναντάει εμπόδια, και μάλιστα κάτω από γενική επιδοκιμασία...

Δεν έχει νόημα να κλαίμε πάνω από το χυμένο γάλα. Ο Κέυνς θα μπορούσε να συνοψίσει σ' αυτήν την αγγλική παροιμία την κατάσταση ήδη στα μέσα της τρίτης δεκαετίας του 20ου αιώνα. Έχει την πολιτική διαίσθηση, δεν έχει ακόμα ένα πλήρες σχέδιο. Η κρισιμότητα των περιστάσεων δεν έχει γίνει ακόμα ευρύτερα αντιληπτή, και ο Κέυνς είναι πάντα ένας αιρετικός.

"Θα μπορούσατε να ενταχθείτε στο Εργατικό Κόμμα;" θα τον ρωτήσουν σ' εκείνη την διάλεξή του στο Καίμπριτζ. Θα απαντήσει:

Επιφανειακά αυτό είναι πιο ελκυστικό... αλλά το απορρίπτω. Για να το πάρω απ' την αρχή, είναι ένα ταξικό κόμμα, και η τάξη που εκπροσωπεί δεν είναι η τάξη μου. Όταν φτάσει η στιγμή για ταξικό αγώνα, ο τοπικός και ο προσωπικός μου πατριωτισμός, όπως οποιουδήποτε οπουδήποτε, εκτός από κάποιους δυσάρεστους ζηλωτές, είναι σχετικός με το προσωπικό μου περιβάλλον... Ο ταξικός πόλεμος θα με βρει με την μεριά της μορφωμένης μπουρζουαζίας.

"Τι χρειάζεται να γίνει λοιπόν;"

Ένας Νέος Φιλελευθερισμός.... μια νέα σοφία για μια νέα εποχή.... η μετάβαση από την οικονομική αναρχία σε μια κατάσταση που προμελετημένα στοχεύει στον έλεγχο και στην επικέντρωση των οικονομικών δυνάμεων στους σκοπούς της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής σταθερότητας.

Τον Σεπτέβρη του 1925, για τρεις βδομάδες, θα δει με τα μάτια του τι είναι αυτό το παράξενο που συμβαίνει στην ανατολή, και πόσο απειλητικό πρέπει να το θεωρεί. Θα επισκεφτεί το Λένινγκραντ και τη Μόσχα και θα δώσει διαλέξεις για την οικονομική κατάσταση και τα προβλήματα της Μεγάλης Βρετανίας μπροστά σε μπολσεβίκους. Επιστρέφοντας θα εκδώσει ένα δοκίμιο με τις εντυπώσεις του. Θα επαναλάβει φυσικά τα στερεότυπα που η τάξη, η ιδεολογία και η καταγωγή του επιβάλλουν:

Για μένα, που έχω ζήσει στον ελεύθερο αέρα, χωρίς τον τρόμο της θρησκείας, χωρίς να υπάρχει κάτι να φοβάμαι, η Κόκκινη Ρωσία έχει πολύ απ' αυτό το αντιπαθητικό πράγμα... Δεν είμαι έτοιμος για ένα δόγμα που αδιαφορεί για το πόσο καταστρέφει την ελευθερία και την ασφάλεια της καθημερινής ζωής, για ένα δόγμα που χρησιμοποιεί προμελετημένα τα όπλα των διώξεων, των καταστροφών και της διεθνούς σύγκρουσης. Είναι δύσκολο για ένα μορφωμένο, έντιμο και έξυπνο τέκνο της Δυτικής Ευρώπης να βρει κάτι από τα ιδεώδη του εκεί.

Ωστόσο το μορφωμένο, έντιμο και έξυπνο τέκνο της Δυτικής Ευρώπης θα βρει κάτι εκεί. Έναν τρομακτικό νεωτερισμό όπως γράφει: το ότι η σοβιετική κοινωνία έχει βγει έξω από την ηθική του "κάνω λεφτά". Το μορφωμένο, έντιμο και έξυπνο τέκνο της Δυτικής Ευρώπης με το όνομα Τζον Μάιναρντ Κέυνς φαίνεται να έχει αρκετό από το τρίτο προσόν ώστε να ανησυχήσει γι' αυτό που αναγνώριζε σαν ηθική ανωτερότητα του σοβιετικού συστήματος έναντι του καπιταλιστικού ατομισμού.

Τι θα συνέβαινε άραγε αν αυτή η θρησκευτική επαναστατική φλόγα, ο ρομαντισμός σχετικά με τον απλό εργάτη, και η καταδίκη του να κάνεις λεφτά που ο Κέυνς έβλεπε στην "κόκκινη Ρωσία" μετανάστευαν δυτικότερα;

Το 1926 θα γίνει η πιο μεγάλη γενική απεργία στην ιστορία της Αγγλίας, σαν συμπαράσταση σε κρίσιμη απεργία των ανθρακωρύχων (περισσότερα στις *κόκκινες σελίδες τεύχος 0.1*). Παρότι η γενική απεργία θα αντιμετωπιστεί μετά από μια βδομάδα πλήρους άρνησης εργασίας εκ μέρους του μεγαλύτερου μέρους της αγγλικής εργατικής τάξης με τις γνωστές (από πάντα!) λαθροχειρίες των συνδικαλιστών, είναι ολοφάνερο ότι το "αόρατο χέρι" της "θεάς οικονομίας" βρίσκεται μπροστά σε ένα όλο και δυσκολότερα ελέγξιμο άγριο πόδι. Των εργατών. Χρειάζεται πλέον ένας εντελώς διαφορετικού τύπου συλλογικός έλεγχος της καπιταλιστικής οργάνωσης. Ο Κέυνς αντιλαμβάνεται ότι το "πολιτικό" και το "οικονομικό" πρέπει να αναγνωριστούν στη σύνθεσή τους στην ανώτερη δυνατή θέση. Στο κράτος.

Έχει πει άλλωστε στο Το τέλος του Laissez-Faire:

Πρέπει να βάλουμε στόχο το να διαχωρίσουμε τις υπηρεσίες που είναι κοινωνικές από τεχνική άποψη από εκείνες που είναι ιδιωτικές από τεχνική άποψη. Το πλέον σημαντικό περιεχόμενο της Ατζέντας του Κράτους είναι αυτό που σχετίζεται όχι με εκείνες τις δραστηριότητες τις οποίες τα άτομα / ιδιώτες ασκούν ήδη στον μέγιστο βαθμό, αλλά αυτό που σχετίζεται με εκείνες τις λειτουργίες που έχουν βρεθεί έξω από τη σφαίρα του ιδιωτικού, με εκείνες τις αποφάσεις που δεν θα πάρει κανένας αν δεν τις πάρει το Κράτος. Το σημαντικό πράγμα για μια κυβέρνηση δεν είναι να κάνει αυτά που κάνουν ήδη οι ιδιώτες, είτε λίγο καλύτερα απ' αυτούς είτε λίγο χειρότερα· αλλά να κάνει εκείνα που προς το παρόν δεν γίνονται καθόλου.

... Στην Ευρώπη, ή τουλάχιστον σε ορισμένες περιοχές της Ευρώπης - αλλά όχι, νομίζω, στις ΗΠΑ - υπάρχει μια λανθάνουσα αντίδραση, αρκετά εκτεταμένη, στο να στηρίζεται η κοινωνία στο βαθμό που στηρίζεται σήμερα, στην προώθηση και στην προστασία των ατομικών χρηματικών ενδιαφερόντων.... Και οι ιστορικοί θα μπορούσαν να μας πουν για άλλες φάσεις της κοινωνικής οργάνωσης στις οποίες το χρήμα είχε πολύ μικρότερη σημασία απ' ό,τι σήμερα. Οι περισσότερες θρησκείες και οι περισσότερες φιλοσοφίες κατακρίνουν έναν τρόπο ζωής που επηρεάζεται βασικά από το προσωπικό χρηματικό κέρδος.... Χωρίς αμφιβολία θα έρθει κάποια στιγμή που θα μπορούμε να κουβεντιάζουμε πιο ξεκάθαρα απ' ότι σήμερα για το αν ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα αποτελεσματικό ή όχι, και για το αν είναι επιθυμητός ή απορριπτέος. Από τη μεριά μου νομίζω ότι ο καπιταλισμός, κάτω από μια σοφή διαχείριση, μπορεί να γίνει πολύ πιο αποτελεσματικός στα οικονομικά του αποτελέ-

σματα από οποιοδήποτε εναλλακτικό σύστημα είναι μέχρι σήμερα γνωστό, αλλά πιστεύω επίσης ότι καθ' εαυτός είναι με πολλούς τρόπους εξαιρετικά απορριπτέος. Το πρόβλημά μας είναι να δουλέψουμε για τη διαμόρφωση μιας κοινωνικής οργάνωσης που θα είναι όσο το δυνατόν περισσότερο αποτελεσματική χωρίς να προσβάλλει τα κριτήριά μας για το τι είναι ικανοποιητικό στην ζωή μας.

Ναι! Για τον Κέυνς η κατάσταση, οι συσχετισμοί δύναμης, και οι εξελίξεις αναφορικά με την καπιταλιστική ανάπτυξη δεν σηκώνουν μερεμέτια. Χρειάζεται ένα καινούργιο μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, καπιταλιστικό μεν, καινοτόμο δε. Το σίγουρο είναι ότι ο Κέυνς έχει ήδη κάνει τις βασικές διαγνώσεις για τα κύρια καπιταλιστικά προβλήματα, δεν έχει συνθέσει όμως ακόμα αυτό το καινούργιο μοντέλο πολιτικής οικονομίας της ανάπτυξης. Το χρηματιστηριακό κραχ στη Νέα Υόρκη που ξέσπασε στα τέλη του 1929 και η παγκόσμια κρίση των επόμενων χρόνων θα αποδείξουν ότι η διάγνωσή του είναι σωστή. Τα προβλήματα έχουν γίνει εκρηκτικά.

Εν τω μεταξύ, το να μιλάει ο Κέυνς για "σοφή διαχείριση" του καπιταλισμού, εν έτει 1924, θα έπρεπε να αποτελεί ανάθεμα για το στόμα κάθε συνεπούς φιλελεύθερου. Τι είχε υποστηρίξει επίμονα και αδιαπραγμάτευτα η κλασσική φιλελεύθερη οικονομολογία, απ' τον Σμιθ και μετά; Ότι οι μηχανισμοί λειτουργίας κάθε (καπιταλιστικής) αγοράς είναι εξαιρετικά σύνθετοι, περίπλοκοι και ευαίσθητοι, ώστε είναι αδύνατο να τους ξέρει όλους "κάποιος"· ότι αυτός ο "κάποιος", που θα μπορούσε να είναι ο σοφός ηγεμόνας ή, ύστερα, η σοφή κυβέρνηση, είναι αδύνατο να επέμβει σωστά στην αγορά· ότι κατά συνέπεια η αγορά πρέπει να αφήνεται στην ησυχία της και κάθε παράγοντάς της απερίσπαστος να δρα με βάση το συμφέρον του· κι ότι είναι η αλληλοσύνθεση αυτών των ιδιοτελών δράσεων (ακόμα κι αν είναι αντίθετες μεταξύ τους) που φέρνει την πολυπόθητη ισορροπία και ομαλότητα σε κάθε αγορά.

Κάτω απ' το δόγμα της "αόρατης χειρός", και ειδικά κάτω απ' την παραδοχή του γεγονότος πως ό,τι κι αν είναι αυτό το χαρακτηριστικό της αγοράς που την αυτορυθμίζει, είναι "αόρατο" και σίγουρα δεν μπορεί να περιέλθει σε ανθρώπινη γνώση, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε την επιρροή, στο πεδίο της κοινωνίας και ειδικά των συναλλαγών, των θεωριών της τότε φυσικής και των "αόρατων δυνάμεων" της βαρυτικής έλξης και απώθησης που κρατούν τον κόσμο σε τάξη. Σε κάθε περίπτωση δεν θα μπορούσε να γίνει ανεκτό οποιοδήποτε υποκείμενο ικανό για "σοφή διαχείριση" εκτός, φυσικά, απ' τον θεό. Όμως ο Κέυνς, μένοντας ακόμα τυπικά φιλελεύθερος, επέμενε ότι τα δεδομένα έχουν αλλάξει δραματικά...

Η Μεγάλη Κρίση

Στην ιστορική φιλολογία η πιο προβεβλημένη πλευρά της παγκόσμιας κρίσης του καπιταλισμού στη δεκαετία του '30 είναι η πλέον θεαματική: εκείνη των χρηματιστηριακών καταρρεύσεων. Αναμφίβολα το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης εκείνη την "μαύρη Πέμπτη" του Οκτώβρη του 1929 (που ακολουθήθηκε από πολλές ακόμα "μαύρες" μέρες) και οι χρεωκοπίες πολλών τραπεζών στις ΗΠΑ και αλλού, υπήρξε σημαντικότατο γεγονός. Αλλά ήταν ένας δείκτης της κρίσης, περισσότερο αποτέλεσμα παρά αιτία.

Δεν είναι εδώ το μέρος για μεγάλη αναφορά στο θέμα. Πρέπει όμως να σημειώσουμε τουλάχιστον 2 ομάδες αιτίων εκείνης της κατάρρευσης. Η λίστα δεν είναι με σειρά σπουδαιότητας· κάθε μια απ' τις πλευρές αυτές είχε το δικό της βάρος.

Η μία ομάδα αιτίων αφορά το πέρασμα σε μια νέα μορφή οργάνωσης του καπιταλισμού, την *μαζική παραγωγή*. Ορισμένες τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες που στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν πρωτοποριακές και η αλλαγή στην οργάνωση της εργασίας (Ταιηλορισμός / Φορντισμός) στη διάρκεια του Α Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξαν το λάδι που λίπανε τις πολεμικές μηχανές των καπιταλιστικών κρατών. Η μαζική παραγωγή όπλων και πολεμοφοδίων (άρα ολόκληρος ο κύκλος της σιδηρουργίας, απ' τα ορυχεία μέχρι τα χυτήρια· αλλά και ο χημικός κύκλος παραγωγής εκρηκτικών και δηλητηριωδών αερίων), η μαζική παραγωγή στολών, παπουτσιών, τροφίμων και ιατρικών εφοδίων για τα μέτωπα (άρα ο κύκλος της κλωστοϋφαντουργίας και ξανά της χημείας φαρμάκων), η μαζική παραγωγή οχημάτων για στρατιωτική χρήση (άρα η αυτοκινητοβιομηχανία) εγκατέστησαν απότομα και βίαια μέσα σε ελάχιστα χρόνια *νέες σχέσεις παραγωγής: εν σειρά και σε τεράστιες ποσότητες - με μαζική χρήση ανειδίκευτης εργασίας*. Με το τέλος του πολέμου οι συγκεκριμένες βιομηχανίες που είχαν ήδη αναδιαρθρωθεί σε μεγάλο βαθμό στράφηκαν στην παραγωγή εμπορευμάτων ειρηνικής χρήσης· ενώ και άλλοι κλάδοι άρχισαν να προσαρμόζονται στο νέο μοντέλο. Υπήρχε για τα αφεντικά ένα όφελος, που το απόλαυσαν σε κάθε περίπτωση πλην εκείνων (των όχι αμελητέων) που το τέλος του πολέμου υπήρξε η αρχή επαναστατικών εκρήξεων των προλετάριων (όπως συνέβη στη Γερμανία και σε άλλες χώρες της κεντρικής Ευρώπης): τα 9 εκατομμύρια νεκρών και τα πολύ περισσότερα εκατομμύρια σακατεμένων του Α παγκοσμίου πολέμου ήταν νεκροί και σακατεμένοι της εργατικής τάξης... Η τεχνική σύνθεση του προλεταριάτου, δηλαδή η παρουσία των μαστόρων και του ειδικού τρόπου αντίστασής τους στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση, είχε τσακιστεί εδώ κι εκεί, μέσα στα χαρακώματα.

Σε κάθε περίπτωση, η μαζική παραγωγή της δεκαετίας του '20 προκάλεσε μια χωρίς προηγούμενο έκρηξη της παραγωγικότητας της εργασίας, και μια χωρίς προηγούμενο αφθονία εμπορευμάτων. Από το 1919 έως το 1929 η παραγωγικότητα ανά εργατοώρα στον τομέα των κατασκευών σημείωνε μια εκπληκτική αύξηση 5,6% κατά μέσο όρο κάθε χρόνο! Στην αμερικανική βιομηχανία από το 1920 έως το 1927 η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε κατά 40%. Το 1912 για παράδειγμα, απαιτούνταν 4.664 εργατοώρες για να παραχθεί ένα αυτοκίνητο. Λίγο πε-

ρισσότερο από μια δεκαετία μετά ένα αυτοκίνητο κατασκευαζόταν μόνο σε 813 εργατοώρες. Η διάδοση του ηλεκτρισμού απ' την άλλη όχι μόνο άλλαζε δεδομένα της εργασίας στις βιομηχανίες, αλλά δημιουργούσε και μια τεράστια, παρθένα, αγορά ηλεκτρικών συσκευών οικιακής χρήσης: ψυγείων, πλυντηρίων, σίδερων, κλπ.

Αυτή η καπιταλιστική επανάσταση στην παραγωγή ξεπερνούσε κατά πολύ τόσο τις αγοραστικές δυνατότητες των αντίστοιχων κοινωνιών (των αντίστοιχων εργατικών τάξεων) όσο και τα καθημερινά τους ήθη. Η κατασκευή της καταναλωτικής ηθικής τόσο σαν έννοιας όσο και σαν πραγματικότητας, έγινε ακριβώς σ' αυτήν τη δεκαετία της ξέφρενης ανάπτυξης. Όπως το έθεσε ο Τσαρλς Κέτερινγκ, στέλεχος της αυτοκινητοβιομηχανίας Τζένεραλ Μότορς:

Το μυστικό της οικονομικής ευμάρειας είναι η οργανωμένη δημιουργία της μη ικανοποίησης.

Την "οργανωμένη κατασκευή του ανικανοποίητου" στην καθημερινή ζωή ανέλαβαν να κάνουν τ' αφεντικά. Μέσα από τη ρεκλάμα, την διαφήμιση. Ακόμα πιο επαναστατική μέσα στην επανάσταση της μαζικής παραγωγής, της συναρμολόγησης εν σειρά, ήταν η συναρμολόγηση ενός καινούργιου τύπου ανθρώπου που θα είναι (έκτοτε) διαρκώς και "με τη θέλησή του" προσανατολισμένος στην κατανάλωση εμπορευμάτων (κάθε φορά "πιο νέων"...) και διαρκώς ανικανοποίητος. Ένα καινούργιο είδος τεχνικής, υποκεφάλαιο στην πολιτική οικονομία του εμπορεύματος, τα "οικονομικά της κατανάλωσης", ξεφύτρωσε την δεκαετία του '20. Η επιθετική προώθηση εμπορευμάτων, που ως τότε είχε περιθωριακή σημασία στον κύκλο της κερδοφορίας, έγινε κεντρικό ζήτημα. Όπως το έθεσε ο ιστορικός Φρέντερικ Λιούις Άλεν:

Οι επιχειρήσεις έμαθαν όπως ποτέ άλλοτε την σπουδαιότητα του τελικού καταναλωτή. Αν δεν μπορούσαν να τον πείσουν να αγοράσει, και να το κάνει απλόχερα, ο ποταμός των εξακύλιδρων αυτοκινήτων, των τσιγάρων, των καλλυντικών, των τυποποιημένων τροφίμων και των ηλεκτρικών ψυγείων θα ξεχείλιζε στις εκβολές του.

Αλλά η κατανάλωση δεν χρειαζόταν μόνο την ηθική της. Χρειαζόταν κυρίως λεφτά. Που για την εργατική τάξη σήμαινε: μισθός. Μπορεί η μια πλευρά της καπιταλιστικής ανάπτυξης να έψαχνε λυσσασμένα για τους ακόρεστους καταναλωτές, όμως η άλλη πλευρά, εκείνη της υποκειμενικότητας των αφεντικών, με τις θεωρίες, τις ιδεολογίες και τις πίστες της, δεν δημιουργούσε επαρκώς τέτοιους, πέρα από την ψυχολογική συνθήκη. Οι μισθοί ήταν όσο μικρότεροι γινόταν - όσο μικρότεροι μπορούσαν να είναι δεδομένης της οργάνωσης των εργατών σε συνδικάτα και δεδομένων των συχνών μαχητικών τους διεκδικήσεων.

Συνεπώς η διέξοδος για την συντήρηση ενός επιπέδου κατανάλωσης ήταν τα δανεικά, οι δόσεις, τα "δώρα". Πριμ και κουπόνια αποτελούσαν κοινότοπο φαινόμενο στα μέσα της δεκαετίας του '20. Οι δόσεις επίσης. Προς τα τέλη του 1929, λίγο πριν το οικοδόμημα της ευημερίας αρχίσει να καταρρέει απ' την πιο ψηλή του κορυφή, το 60% των ραδιοφώνων, των αυτοκινήτων και των επίπλων στις ΗΠΑ αγοραζόταν με δόσεις. Στην πραγματικότητα: *η καθιέρωση της μαζικής παραγωγής και η γέννηση της αναγκαίας μ' αυτήν μαζικής κατανάλωσης δανείζονταν χρόνο*

απ' το μέλλον - από έναν ανύπαρκτο δηλαδή πωλητή, που κι αν υπήρχε δεν θα μπορούσε να κάνει διευκολύνσεις επ' άπειρο.

Η δεύτερη ομάδα αιτίων αφορά την οικονομική διασύνδεση μεταξύ των οικονομιών διάφορων κρατών. Η διασύνδεση αυτή είχε την τυπική μορφή του *κανόνα του χρυσού*. Σύμφωνα μ' αυτόν, το εθνικό νόμισμα κάθε καπιταλιστικού κράτους που θα ήθελε να είναι σεβαστό στον κόσμο ήταν ανταλλάξιμο με μια ορισμένη ποσότητα χρυσού, σε σταθερή τιμή. Το σύστημα αυτό, που σήμερα θα το λέγαμε *σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών με κέντρο τον χρυσό* θα μπορούσε να δουλέψει ισορροπημένα σε εποχές που η προς εξαγωγή εθνική παραγωγή κάθε κράτους θα έβρισκε (ή θα είχε κατοχυρώσει) ικανές αγορές έτσι ώστε να μην έρχεται σε διαρκή ανταγωνισμό με τις εξαγώγιμες "εθνικές παραγωγές" άλλων κρατών.

Αλλά ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος, που είχε καταστρέψει τις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και είχε δημιουργήσει δεκάδες καινούργια εθνικά κράτη (και μαζί αστικές τάξεις με εξουσία και μεγάλη όρεξη...) είχε επιπλέον ανακατανείμει τις ζώνες εμπορικής επιρροής στον πλανήτη όπως υπήρχαν έως την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα. Εν ολίγοις, μια ιστορικά ορισμένη παγκόσμια ισορροπία ισχύος και εμπορίου είχε μισοκαταστραφεί, αλλά μια καινούργια δεν είχε οριστικοποιηθεί ακόμα (πράγμα που πολύ σύντομα θα αποδείκνυε ότι ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν μόνο το πρώτο ημίχρονο της ενδοκαπιταλιστικής αναμέτρησης παγκόσμια....) Οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες (δηλαδή: οι αμοιβαία αναγνωρισμένες κατανομές διεθνούς δύναμης) μεταξύ των μεγάλων κρατών ήταν ένα οικονομικό μάθημα παλιάς εποχής, μια ρύθμιση στη βάση άλλων δεδομένων, που δύσκολα θα μπορούσε να δουλέψει στις νέες συνθήκες. Κι όμως υπήρχε μεταξύ των αφεντικών αρκετή επιμονή στον κανόνα του χρυσού.

Μια από τις μορφές της διεθνούς διασύνδεσης αφορούσε τις ροές κεφαλαίων τις σχετικές με την ηττημένη στον Α παγκόσμιο πόλεμο Γερμανία. Οι αμερικάνοι κεφαλαιούχοι επένδυσαν μεγάλα ποσά στη δεκαετία του '20 στην γερμανική ανοικοδόμηση. Ένα μέρος των χρηματοδοτήσεων αφορούσε τη γερμανική βιομηχανία. Ένα άλλο μέρος ήταν δάνεια προς το γερμανικό κράτος για να ξεπληρώσει τις πολεμικές επανορθώσεις προς το γαλλικό (κύρια) και το αγγλικό. Έτσι ένα μέρος των αμερικανικών επενδύσεων στη Γερμανία ανακυκλώνονταν προς τη Γαλλία. Και από κει επέστρεφαν στις ΗΠΑ σαν αποπληρωμή των γαλλικών πολεμικών δανείων απ' τις αμερικανικές τράπεζες.

Στα 1928 όμως η ροή χρήματος από τις ΗΠΑ προς την Γερμανία άρχισε να περιορίζεται δραματικά, μιας και οι αμερικάνοι πλούσιοι το έβρισκαν πιο συμφέρον να επενδύουν στο ανερχόμενο χρηματιστήριό τους παρά στη γερμανική βιομηχανία ή τα χρέη της δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Σα συνέπεια η γερμανική βιομηχανία άρχισε στα 1929 να καταρρέει, και οι πληρωμές των αποζημιώσεων να δυσκολεύονται ακόμα περισσότερο - προς μεγάλη χαρά του γαλλικού κράτους που, σε τελευταία ανάλυση, θα προτιμούσε μια χρεωκοπία της Γερμανίας παρά την πληρωμή των χρεών της.

Η κατάρρευση που άρχισε στη Wall Street στις 24 Οκτώβρη του 1929 θα μπο-

ρούσε να έχει αρχίσει ένα μήνα πριν ή ένα μήνα μετά - η ημερομηνία είναι αδιάφορη. Για την οικονομική και την πολιτική σοφία της εποχής το γεγονός δεν ήταν καινοφανές, τουλάχιστον τυπικά. Η θεωρία του εμπορικού κύκλου, με τις υφέσεις και τις αναπτυξιακές ανόδους, με την πτώση των τιμών (και των μισθών) και την ανεργία αλλά και την ανάκαμψη, ήταν γνωστή και πολυμελετημένη απ' τον 19ο αιώνα. Σοβαρές υφέσεις ο καπιταλιστικός κόσμος είχε ξαναζήσει: από το 1873 έως το 1878, και ξανά από το 1893 μέχρι το 1897. Ακόμα και μετά το τέλος του Α Παγκόσμιου, ένα τυπικό μπουμ στα 1918 και 1919 είχε ακολουθηθεί από μια σύντομη και απότομη ύφεση στα 1921 και 1922 - για να ακολουθηθεί απ' την γενική ευωχία έως το 1929. Συνεπώς η κατάσταση δεν έμοιαζε ιδιαίτερα ανησυχητική. Ή, πιο σωστά, ο τρόπος που προσλαμβανόταν η κατάσταση απ' τα οικονομικά και πολιτικά αφεντικά παρέμενε ο ίδιος όπως στο παρελθόν... Και γι' αυτό καθησυχαστικός.

Υπήρχαν βέβαια ορισμένες οφθαλμοφανείς διαφορές διεθνούς κλίμακας σε σχέση με το παρελθόν. Για παράδειγμα η Μεγάλη Βρετανία, άλλοτε κραταιά παγκόσμια οικονομική δύναμη, παρέμενε στη δεκαετία του '20 σε μια κατάσταση χρόνιας ύφεσης, που ήταν αποτέλεσμα της απώλειας διάφορων ανά τον κόσμο αγορών της· η Γερμανία υπέφερε από μεγάλο πληθωρισμό που είχε κορυφωθεί το 1923, λόγω των συνεχιζόμενων διαμαχών της με την Γαλλία για τις πολεμικές επανορθώσεις· και η Ρωσία είχε γίνει πλέον "κόκκινη", και είχε μισοχαθεί απ' την παγκόσμια αγορά... Αλλά έστω και μ' αυτά η σοφία της διαχείρισης δύσκολων καταστάσεων παρέμενε αγέρωχη. Πολιτικοί και οικονομολόγοι, με κάθε σοβαρότητα, συμβούλευαν τις όλο και περισσότερες χιλιάδες ανέργων "να κάνουν υπομονή", και "να έχουν εμπιστοσύνη" στις αρχές. Η ανάκαμψη, δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, θα ερχόταν... όπως και τις άλλες φορές στο παρελθόν, "από μόνη της". Χάρη στους καπιταλιστικούς αυτοματισμούς. Πολιτικοί και οικονομολόγοι συμφωνούσαν ότι μέσα σ' αυτήν την "νηστεία και προσευχή" των υπηκόων οι κυβερνήσεις δεν έπρεπε να κάνουν τίποτα περισσότερο από το να κρατάνε τους προϋπολογισμούς τους νοικοκυρεμένους και ισοσκελισμένους. Και επειδή τα φορολογικά έσοδα έπεφταν, θα έπρεπε να περιορίζονται ανάλογα τα κυβερνητικά έξοδα....

Αλλά οι μήνες περνούσαν και η καπιταλιστική μαγεία δεν ξεδιπλωνόταν. Αντίθετα, τα πράγματα χειροτέρευαν. Το 1931 για παράδειγμα το Παγκόσμιο Δικαστήριο απαγόρευσε στην Αυστρία να ενωθεί τελωνιακά με την Γερμανία. Σαν αποτέλεσμα, η οικονομικά κατεστραμένη από τον πόλεμο χώρα κατέρρευσε - η κεντρική της τράπεζα χρεωκόπησε, προκαλώντας ρίγη νέου πανικού διεθνώς. Το 1931 πάλι, η αγγλική κυβέρνηση αποφάσισε μετά από δυο χρόνια σκέψης ότι η μόνη της σωτηρία ήταν να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού και να υποτιμήσει την στερλίνα για να διευκολύνει τις εξαγωγές της... Αλλά καθώς η κρίση χειροτέρευε διεθνώς το παράδειγμα έσπευσαν να το ακολουθήσουν δεκάδες άλλα κράτη. Και τα προστατευτικά μέτρα που είχαν αρχίσει ήδη να παίρνονται απόκτησαν τη μορφή καταιγίδας: φόροι και δασμοί στις εισαγωγές, αλλεπάλληλες υποτιμήσεις νομισμάτων, περιορισμός του διεθνούς εμπορίου... Το αποτέλεσμα ήταν ότι το 1932, αντί για τις πρώτες θολές σκιές της υποτιθέμενα αυτόματης ανόδου του εμπορικού κύκλου, ο καπιταλιστικός κόσμος έβλεπε στον ορίζοντα ακόμα πιο βαριά σύννεφα. Η Μεγάλη Βρετανία είχε ανέργους το 22% των εργατών της και βιομηχανική πα-

ραγωγή κατά 16% χαμηλότερη του 1929. Η Γαλλία είχε βιομηχανική παραγωγή 28% χαμηλότερη απ' ότι το 1929, ενώ ΗΠΑ και Γερμανία μετά δυσκολίας έφταναν στο 50%. Τον Ιούλιο του 1932 οι υπολογισμοί έβγαζαν ότι η παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή ήταν κατά 38% χαμηλότερη απ' ότι τον Ιούνιο του 1929.

Ο Κέυνς, σχολιάζοντας αυτό το θλιβερό θέαμα σε μια διάλεξή του το 1932, με τίτλο Η κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας θα πει σαρκαστικά:

Έχουμε εδώ λοιπόν ένα ακραίο παράδειγμα της δυσαρμονίας μεταξύ του γενικού και του ειδικού συμφέροντος. Κάθε κράτος, σε μια προσπάθεια να βελτιώσει την σχετική του θέση, παίρνει μέτρα βλαβερά για την ευημερία των γειτόνων του· κι αφού αυτή η τακτική δεν περιορίζεται μόνο σε ένα κράτος, ο καθένας υφίσταται πολύ περισσότερες συνέπειες απ' τις παρόμοιες λογικές που εφαρμόζουν οι γειτονές του απ' τα οφέλη που έχει ο ίδιος απ' τις επιλογές. Πρακτικά όλα τα λαοφιλή γιατρικά που κυκλοφορούν σήμερα είναι τέτοιου αλληλοεξοντωτικού χαρακτήρα. Ανταγωνιστικές μειώσεις μισθών, ανταγωνιστικοί δασμοί, ανταγωνιστική ρευστοποίηση περιουσιακών στοιχείων στην αλλοδαπή, ανταγωνιστικές υποτιμήσεις, ανταγωνιστικά οικονομικά προγράμματα - η κατάσταση του θα κάνω τον γείτονα ζητιάνο. Κι αυτό γιατί το έξοδο του ενός είναι κανονικά το έσοδο κάποιου άλλου. Έτσι, καθώς προσπαθούμε να βελτιώσουμε το δικό μας περιθώριο, μειώνουμε το περιθώριο κάποιου άλλου· και εάν η ίδια πρακτική ακολουθηθεί παντού θα χειροτερέψει την κατάσταση όλων. Οποιοσδήποτε ιδιώτης οδηγούμενος από την προσωπική κατάσταση στην οποία βρίσκεται, μπορεί να περικόψει τις συνηθισμένες του δαπάνες, και κανείς δεν μπορεί να τον κατηγορήσει γι' αυτό. Αλλά ας μη νομίζει κανείς ότι μ' αυτόν τον τρόπο υπηρετεί κάποιο συλλογικό συμφέρον.

Ο μοντέρνος καπιταλισμός είναι πλεύση καλού καιρού. Όταν ξεσπάσει η καταιγίδα ο καπιταλιστής εγκαταλείπει τα καθήκοντα του καπετάνιου, και μπορεί να βουλιάξει ακόμα και τις βάρκες που θα τον γλύτωναν, από τη λύσσα του να σπρώξει τον κοντινό του έξω απ' την βάρκα για να μπει αυτός.

Αν για τον ίδιο τον Κέυνς η περιγραφή του καπετάνιου που βουλιάζει τις βάρκες που θα τον σώσουν ήταν ένας σαρκασμός στον καπιταλιστικό ατομισμό, για τους ακροατές του θα πρέπει να ήταν μια στυφή αλλά αδιέξοδη αλήθεια.

Όμως δεν ήταν η παρέλαση των αριθμών (τιμές, παραγωγή, εμπόριο: όλα κάτω· ανεργία, φτώχια, λιμοκτονία: όλα επάνω) που έκανε την κατάσταση δραματική. Ήταν *η πολιτική πραγματικότητα* των σε κρίση κοινωνιών· και κυρίως *η πολιτική πραγματικότητα των εργατικών τους τάξεων*. Δεν ανέβαινε μόνο ο δείκτης της ανεργίας· ανέβαινε και ο αριθμός των εργατών που εντασσόταν στα κομμουνιστικά (και στα σοσιαλιστικά) κόμματα· και στις μετωπικές τους οργανώσεις, ειδικά τις οργανώσεις ανέργων. Κι αν για τα πολιτικά γραφεία των σοσιαλιστών (της β διεθνούς) μπορούσε να πει κανείς ότι η νομιμοφροσύνη τους ήταν ήδη δοκιμασμένη (απ' την εθνικιστική στάση τους στον Α παγκόσμιο πόλεμο) δεν ίσχυε το ίδιο για τους κομμουνιστές - τουλάχιστον μέχρι το 1935, όταν και προωθήθηκε η σταλινική οδηγία για τη συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες και την δημιουργία "λαϊκών μετώ-

πων" ενάντια στους φασίστες... Για τα κομμουνιστικά κόμματα η δικτατορία του προλεταριάτου παρέμενε πάντα το τελικό πρόταγμα· και σα να μην έφτανε αυτό υπήρχε ένα μέρος στο οποίο η νέα εξουσία υποστήριζε πως αποτελεί τη δικτατορία του προλεταριάτου, μια χώρα την οποία η παγκόσμια κρίση δεν είχε αγγίξει. Αντίθετα: τα 5ετή πλάνα του Στάλιν φαίνονταν να εξασφαλίζουν σταθερούς ρυθμούς ανάπτυξης...

Ασφαλώς, μετά τα κτυπήματα και τις ήττες της δεκαετίας του '20, στη δεκαετία του '30 τα κομμουνιστικά κόμματα στον αναπτυγμένο καπιταλιστικά κόσμο ήταν κοινωνικές μειοψηφίες. Αλλά ο ρομαντισμός σχετικά με τον απλό εργάτη, η καταδίκη του να κάνεις λεφτά, αυτές οι ιδεολογικές / ηθικές διαστάσεις που είχε θαυμάσει ο Κέυνς, σε συνδυασμό με την ανάδειξη του κράτους - του σταλινικού πλέον κράτους των "5ετών πλάνων" - σε πετυχημένο κεντρικό οργανωτή της παραγωγής και της διανομής είχαν πολύ περισσότερη δυναμική απ' τις προτροπές σε νηστεία και προσευχή που έκαναν οι αμήχανες αστικές κυβερνήσεις της Δύσης. Και κανείς, μετά τον πρώτο και τον δεύτερο και τον τρίτο χρόνο της κρίσης, δεν μπορούσε να ελπίζει πως έχει προοπτικές ένα σύστημα που εγκατέλειψε την τύχη του σε κάποιο "θαύμα". *Πλησίαζε άραγε η τελική καταστροφή του καπιταλισμού σαν σύστημα* - όπως είχε "προφητέψει" ο Μάρξ;

Ο Κέυνς, στο Η κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας, απ' την αρχή κιόλας θα βάλει το μαχαίρι βαθιά:

Μπορούμε να αποφύγουμε την απόλυτη διάλυση της οικονομικής δομής του σύγχρονου καπιταλισμού; Χωρίς να έχει μείνει κάποια οικονομική ηγεσία στον κόσμο, και με ολοφάνερα διανοητικά λάθη ως προς την εκτίμηση των αιτίων και των λύσεων να έχουν στρογγυλοκαθήσει στις υπεύθυνες θέσεις εξουσίας, αρχίζει κανείς να αναρωτιέται και να αμφιβάλλει. Πάντως κανείς δεν είναι σε θέση να διαφωνήσει ότι το να αποφύγουμε την παγκόσμια οικονομική καταστροφή και όχι να παρακινήσουμε την βιομηχανική δραστηριότητα είναι το καθήκον πρώτης γραμμής. Η αναστήλωση της βιομηχανίας είναι ζήτημα δεύτερο στη σειρά. Νομίζω ότι πλέον αυτό είναι κατανοητό καλύτερα στις ΗΠΑ.

Η Κεϋνσιανή (πολιτικο - οικονομική) απάντηση

Έχει ειπωθεί πως αν ο Κέυνς *έκανε πολλά για την μεγάλη κρίση* (με την έννοια ότι βρήκε το φάρμακό της...) και *η κρίση έκανε πολλά για τον Κέυνς*. Με την έννοια πως επιβεβαίωσε μερικές βασικές διαπιστώσεις του, τέτοιες που τις είχε κάνει πριν αυτή ξεσπάσει. Με την έννοια επίσης ότι του προσέφερε ένα "πειραματικό τραπέζι" πραγματικό στο χώρο και στο χρόνο για να μπορεί να επιδεικνύει πόσο καταστροφικές ήταν οι παλιές σιγουριές της πολιτικής οικονομίας σε έναν καπιταλιστικό κόσμο που είχε αλλάξει.

Το θεωρητικό έργο που θεωρείται κορυφαίο για τον Κέυνς είναι, το είπαμε ήδη, η Γενική Θεωρία για την Απασχόληση, τον Τόκο και το Χρήμα, που εκδόθηκε το 1936. Δουλευόταν άρα τα προηγούμενα χρόνια, ενόσω η κρίση βάθαινε· αλλά και ενόσω οι ιδέες του είχαν αρχίσει να βρίσκουν ευήκοα ώτα και πρακτική εφαρμογή. Πράγματι: το 1932 στις εκλογές στη Σουηδία νίκησε το Εργατικό κόμμα (σοσιαλδημοκράτες)· ενώ στις εκλογές στις ΗΠΑ νίκησαν οι Δημοκρατικοί, υπό τον Φράνκλιν Ρουζβελτ. Και στις δύο περιπτώσεις τέθηκαν σε εφαρμογή μέτρα και ρυθμίσεις αντιμετώπισης της κρίσης στα οποία οι απόψεις του Κέυνς είχαν καθοριστική συμβολή - πιο φημιστή στην ιστορία έμεινε η αμερικανική περίπτωση (λόγω του μεγέθους της αμερικανικής καπιταλιστικής οικονομίας και της θέσης της στον παγκόσμιο καταμερισμό) με το όνομα New Deal.

Για να κατανοήσουμε τη συμβολή της Κευνσιανής πρότασης πρέπει να δούμε μαζί με τα βασικά χαρακτηριστικά της το πραγματικό "πρόβλημα" το οποίο είχε να αντιμετωπίσει, και για το οποίο η κλασική πολιτική οικονομία του κεφάλαιου και του κράτους ήταν πλέον όχι μόνο άχρηστη αλλά και επικίνδυνη.

Αυτό το πραγματικό πρόβλημα είναι το ότι η οργάνωση της μαζικής παραγωγής απ' τις αρχές του 20ου αιώνα, και η κατά κύματα γενίκευσή της πριν τον Α παγκόσμιο πόλεμο, στη διάρκειά του, και τα αμέσως επόμενα χρόνια, άλλαξε ριζικά τα δεδομένα. Η μαζική παραγωγή και η (αναγκαία) μαζική κατανάλωση δεν ήταν ένα - ακόμα - λιθαράκι - στην - ηρωϊκή - πορεία - του - επιχειρείν. Ήταν αναδιάρθρωση των σχέσεων παραγωγής και ευρύτερα των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό.

Η μαζική παραγωγή, ο Φορντισμός και ο Ταιηλορισμός, εισάγοντας μαζικά την ανειδίκευτη εργασία μέσα στα εργαστήρια και στα εργοστάσια, μαζικοποίησε την μισθωτή σχέση. Όχι μόνο στη βιομηχανία. Αλλά και στο εμπόριο, στις υπηρεσίες, ιδιωτικές (π.χ. μεταφορές) ή κυβερνητικές / κρατικές. Η πρόοδος της μαζικής παραγωγής δεν ήταν ένας υγιεινός περίπατος. Όχι μόνο κατέστρεψε την φιγούρα του μάστορα / τεχνίτη που ήλεγχε μέσα από τις γνώσεις του την δουλειά του (και άρα την παραγωγή). Κατέστρεψε ακόμα, σε μεγαλύτερη κλίμακα, την μισοαγροτική ζωή μεγάλου μέρους των προλετάριων που δούλευαν, πριν τον Φορντισμό και τον Ταιηλορισμό, μόνιμα ή περιστασιακά επί μισθώ.

Γιατί μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα (κι ακόμα σε κάποιο εκτεταμένο βαθμό την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα) το μεγαλύτερο μέρος της εργατικής τάξης συν-

τηρούσε και προκαπιταλιστικές μορφές για να βγάζει τα προς το ζην του. Έναν κήπο γύρω από το χαμόσπιτο, κάποια οικόσιτα ζώα, οικιακή (βασισμένη στην γυναικεία εργασία και σε πατροπαράδοτες γνώσεις) οικονομία...

Η μαζική παραγωγή αναδιάρθρωσε ριζικά όχι μόνο τους τρόπους εργασίας αλλά και τους τρόπους εκείνου που λέγεται αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης: το τι τρώνε οι εργάτες και οι οικογένειές τους και από που προέρχεται, το πως ντύνονται οι εργάτες και οι οικογένειές τους και από που προέρχεται, πως φτιάχνουν το σπίτι τους και πως το επιπλώνουν, τι εργαλεία / συσκευές διευκόλυνσης της καθημερινής τους ζωής έχουν και από που αυτά προέρχονται, κλπ. Με δυο λόγια η οργάνωση της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης έβαλε το μισθό στο κέντρο του συνόλου της ζωής της εργατικής τάξης, και κατά συνέπεια των καπιταλιστικών κοινωνιών στο σύνολό τους.

Αυτή η επανάσταση του καπιταλιστικού κόσμου είχε δραματικές συνέπειες, και μάλιστα όχι μόνο ενός είδους. Από την μια μεριά οι ίδιοι οι προλετάριοι ανακάλυψαν μια καινούργια δύναμη: την δύναμη της μαζικής συλλογικής οργάνωσής τους. Αν και η εργατική οργάνωση δεν ήταν εφεύρεση του 20ου αιώνα, οι μορφές της (το συνδικάτο - κατά κύριο λόγο - και το κόμμα) απέκτησαν κεντρικό ρόλο για την ζωή των προλετάριων ακριβώς μέσα στη μαζικοποίηση της μισθωτής εργασίας που επέβαλε η μαζική παραγωγή. Αυτή ήταν η μία συνέπεια, την οποία όλα τα αφεντικά έβλεπαν βέβαια, αλλά αδυνατούσαν (ή δεν ήθελαν) να εντάξουν οργανικά στους "προβληματισμούς" τους. Αλλά ο Κέυνς δεν είχε καμία αναστολή να το παραδεχτεί νωρίς νωρίς: δεν μπορεί κανείς να μιλάει για τις τυφλές δυνάμεις της αγοράς που με την θεϊκή τους αρετή θα βρίσκουν πάντα τις καλύτερες λύσεις... όταν έχουμε επί σκηνής τα συνδικάτα!

Από την άλλη μεριά, η ίδια η αξιοποίηση της μαζικής παραγωγής για λογαριασμό των αφεντικών (το να πουλιούνται, δηλαδή, και μάλιστα γρήγορα, τα εν σειρά παραγόμενα εμπορεύματα) μετέτρεψε οργανικά και όχι ευκαιριακά τις εργατικές τάξεις των καπιταλιστικών κοινωνιών, και τους μικροαστούς, σε πελάτες των αφεντικών. Όταν ο αυτοκινητοβιομήχανος Φορντ, καθιερώνοντας πρωτοποριακά την σε αλυσίδα παραγωγή των αυτοκινήτων του, είχε διπλασιάσει το μεροκάματο σε 5 δολάρια, απάντησε στην πικρόχολη κατακραυγή των υπόλοιπων αμερικάνων βιομηχάνων για την "αλόγιστη σπατάλη" του

... Διαφορετικά ποιος θα αγοράζει τα αυτοκίνητά μου;

Ο Φορντ είχε προηγηθεί μερικά χρόνια και της τάξης του σαν τέτοιας και του Κέυνς. Είχε συλλάβει όλο το πρόβλημα πρακτικά: ένας "καλός μισθός" έδενε τους εργάτες στο εργοστάσιο· ένας "καλός μισθός που καταναλώνεται με νοικοκυρεμένο τρόπο" θα έδενε τους εργάτες στην αγορά. Είχε συλλάβει τόσο καλά αυτό το το εντελώς καινούργιο δεδομένο, την κεντρικότητα του μισθού στην ομαλή εξέλιξη του νέου καπιταλιστικού μοντέλου, ώστε στην αυτοβιογραφία του έγραψε:

Η καθιέρωση του μισθού της οκτάωρης εργάσιμης ημέρας σε πέντε δολάρια υπήρξε μια από τις καλύτερες οικονομίες που έκανα ποτέ μου, αλλά όταν τον ανέβασα στα έξι δολάρια, η οικονομία υπήρξε ακόμα μεγαλύτερη.

Και αλλού:

Υποαμείβοντας τους ανθρώπους, προετοιμάζουμε μια γενιά υποσιτισμένων και υπανάπτυκτων παιδιών τόσο σωματικά όσο και ηθικά· θα έχουμε μια γενιά εργατών σωματικά και πνευματικά εξασθενημένων και που γι' αυτό το λόγο δε θα είναι αποδοτικοί σαν μπουν στη βιομηχανία. Τελικά το λογαριασμό θα τον πληρώσει η βιομηχανία.

Ως το ξέσπασμα της κρίσης, το 1929, αλλά και τα επόμενα χρόνια, η τάξη του Φορντ είχε ενώπιόν της αυτόν τον διπλό κίνδυνο, τον κίνδυνο απ' την μια μεριά μιας μαζικής εργατικής τάξης οργανωμένης αυτόνομα και τον κίνδυνο απ' την άλλη μιας μαζικής εργατικής τάξης που δεν καταναλώνει παρά ελάχιστα από αυτά που παράγει, και τον αντιμετώπιζε με βία και με τεχνάσματα. Απέναντι στη συνδικαλιστική δύναμη είχε απαξιωτική στάση, που κατέληγε πάντα ή σχεδόν πάντα στη χρήση της αστυνομίας και του στρατού. Απέναντι στην καταναλωτική δύναμη έδινε "δάνεια". Με δυο λόγια η αστική τάξη των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα έβλεπε τους προλετάριους σαν κάτι εξωτερικό στο ιδεολογικό και θεσμικό οικοδόμημά της. Σαν ένα είδος υπάκουου κρέατος που το αόρατο χέρι της οικονομίας και το βαρύ χέρι της διοίκησης θα έχει πάντα υπό έλεγχο και αξιοποίηση. Ήταν ο Κέυνς που αναποδογύρισε απ' τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας αυτό το στερέωμα (και λέμε "απ' τη σκοπιά της θεωρίας" επειδή στην πράξη η κρίση το είχε ήδη σμπαραλιάσει) κάνοντας κέντρο της νέας πολιτικής οικονομίας όχι το κέρδος αλλά τον μισθό! Ήταν ο Κέυνς που συναρμολογώντας τα κομμάτια της κριτικής που είχε ήδη ασκήσει στην κλασική πολιτική οικονομία εστίασε στην παραγωγική για το κεφάλαιο κατανάλωση του μισθού, κάνοντάς την το νούμερο ένα θέμα μέσα από μια Γενική θεωρία της απασχόλησης.

Γράφει σ' ένα απ' τα πολλά σχετικά σημεία της Γενικής Θεωρίας:

Η κατανάλωση είναι ο μοναδικός τελικός σκοπός κάθε οικονομικής δραστηριότητας. Οι ευκαιρίες για απασχόληση είναι αναγκαστικά προσδιορισμένες από το μέγεθος της συνολικής ζήτησης. Η συνολική ζήτηση μπορεί να προέλθει από παρούσα κατανάλωση ή από παρούσα πρόβλεψη για μελλοντική κατανάλωση. Η κατανάλωση την οποία μπορούμε να παράσχουμε επωφελώς δεν μπορεί να μετατίθεται απεριόριστα στο μέλλον. Δεν μπορούμε, ως κοινωνία, να προνοήσουμε για τη μελλοντική κατανάλωση με οικονομικά τεχνάσματα, αλλά μόνο με την τρέχουσα φυσική παραγωγή. Στο βαθμό που η κοινωνική και επιχειρηματική μας οργάνωση διαχωρίζει την οικονομική πρόβλεψη για το μέλλον από τη φυσική πρόβλεψη για το μέλλον, έτσι ώστε οι προσπάθειες που διασφαλίζουν την πρώτη να μην συνεπάγονται κατ' ανάγκη τη δεύτερη, η οικονομική σύνεση θα σημαίνει φθίνουσα συνολική ζήτηση και, επομένως, διακύβευση της ευημερίας, όπως πολλά παραδείγματα μαρτυρούν.

Αλλά ο μισθός και η τοποθέτησή του στο κέντρο της προβληματικής είναι μόνο το μισό της κεϋνσιανής θεωρητικής τομής. Υπήρχε, μέσα στην κρίση, ένα ακόμα καίριο ερώτημα: από ποιον άραγε θα περίμενε κανείς να συλλάβει την κεντρικότητα του μισθού, την κεντρικότητα της μισθωτής αναπαραγωγής της εργατικής τάξης; Ποιον θα μπορούσε να εμπιστευτεί ο καπιταλισμός στο τιμόνι του μέλλοντός

του; Μήπως τον τόσο μυθοποιημένο έως τότε "ατομικό επιχειρηματία"; Ο Κέυνς είχε λοιδωρήσει ήδη αυτή την φιγούρα, που ναυαγεί στην δίνη του "μόνος μου εναντίον όλων"... Στη Γενική Θεωρία δεν παραλείπει να επαναλάβει πόσο αναξιόπιστο, πόσο ξεπερασμένο στρατηγικά για τις καινούργιες ανάγκες σταθερότητας του καπιταλιστικού συστήματος είναι το ατομικό κυνήγι του κέρδους και οι ήρωες πρωτοπόροι του 19ου αιώνα:

Παλιότερα, όταν οι επιχειρήσεις κατέχονταν από τους επιχειρηματίες ή από φίλους τους και συνεταίρους τους, οι επενδύσεις εξαρτιόνταν από την ύπαρξη ατόμων ιδιαίτερης ιδιοσυγκρασίας και δημιουργικής ροπής που ασκούσαν την επιχειρηματική δραστηριότητα ως τρόπο ζωής, χωρίς να στηρίζονται σε ακριβείς υπολογισμούς του προσδοκώμενου κέρδους. Εν μέρει ήταν ζήτημα τύχης, παρά το γεγονός ότι το τελικό αποτέλεσμα καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο των ικανοτήτων και το χαρακτήρα των επιχειρηματιών. Κάποιοι θα αποτύγχαναν και κάποιοι θα επιτύγχαναν. ... Αν η ανθρώπινη φύση δεν αισθανόταν τον πειρασμό να δοκιμάσει την τύχη της ή την ικανοποίηση (εκτός του κέρδους) κατασκευάζοντας ένα εργοστάσιο, ένα σιδηρόδρομο, ένα ορυχείο ή ένα αγρόκτημα, μπορεί να μην υπήρχαν πολλές επενδύσεις, απλώς σαν αποτέλεσμα ψυχρού υπολογισμού.

Ωστόσο, οι αποφάσεις για επένδυση σε ιδιωτικές επιχειρήσεις παλαιού τύπου ήταν, σε μεγάλο βαθμό, αποφάσεις ανέκκλητες, όχι μόνο για την κοινωνία ως σύνολο, αλλά και για το άτομο. Με το διαχωρισμό μεταξύ ιδιοκτησίας και μάνατζμεντ που σήμερα επικρατεί και με την ανάπτυξη των οργανωμένων επενδυτικών αγορών, έχει προκύψει ένας νέος παράγοντας μεγάλης σπουδαιότητας, ο οποίος άλλοτε διευκολύνει την επένδυση και άλλοτε επαυξάνει σημαντικά την αστάθεια του συστήματος. Όταν δεν υπάρχουν αγορές χρεωγράφων, είναι άσκοπο να προσπαθούμε να επανεκτιμήσουμε μια επένδυση στην οποία έχουμε δεσμευτεί. Το χρηματιστήριο όμως επανεκτιμά κάθε μέρα πολλές επενδύσεις, και οι επανεκτιμήσεις αυτές προσφέρουν στο άτομο συχνές ευκαιρίες (αν και όχι στο κοινωνικό σύνολο) για αναθέωρηση των δεσμεύσεών του. Μοιάζει σαν ένας αγρότης, έχοντας συμβουλευτεί το βαρόμετρο μετά το πρωϊνό, να μπορούσε να αποφασίσει να αποσύρει τα κεφάλαιά του από την αγροτική δραστηριότητα μεταξύ 10 και 11 το πρωί και να ξανασκεφτεί αν θα έπρεπε να τα επενδύσει πάλι αργότερα, εντός της εβδομάδας. Όμως οι καθημερινές επανεκτιμήσεις του χρηματιστηρίου, μολονότι γίνονται πρωταρχικά για να διευκολύνουν τις μεταβιβάσεις παλαιών επενδύσεων μεταξύ των ατόμων, αναπόφευκτα ασκούν αποφασιστική επιρροή στο ρυθμό της τρέχουσας επένδυσης, αφού δεν έχει νόημα να δημιουργήσει κάποιος μια νέα επιχείρηση με κόστος μεγαλύτερο εκείνου στο οποίο μπορεί να αγοραστεί παρόμοια υφιστάμενη επιχείρηση. Αντίθετα, ωθείται κανείς να δαπανήσει σε ένα νέο επενδυτικό πρόγραμμα ποσά που μπορεί να θεωρούνται υπερβολικά, αν μπορεί να εκδώσει μετοχές στο χρηματιστήριο με άμεσο κέρδος.

...Έτσι, ο επαγγελματίας επενδυτής είναι υποχρεωμένος να εστιάζει την προσοχή του στην ανίχνευση εκείνων των επικείμενων μεταβολών, στις ειδήσεις ή στην ατμόσφαιρα, οι οποίες, όπως μας διδάσκει η πείρα, επιδρουν σοβαρά στη μαζική ψυχολογία της αγοράς. Αυτό είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα

των επενδυτικών αγορών που είναι οργανωμένες με βάση το κριτήριο της αποκαλούμενης "ρευστότητας". Από τα αξιώματα της ορθόδοξης οικονομικής, κανένα, ασφαλώς, δεν είναι περισσότερο αντικοινωνικό από το φετίχ της ρευστότητας, το δόγμα, δηλαδή, ότι οι επενδυτικοί οργανισμοί έχουν τη θετική τάση να συγκεντρώνουν τους πόρους τους σε "ρευστούς" τίτλους. Λησμονείται ότι δεν υφίσταται τέτοιο πράγμα, όπως ρευστότητα επενδύσεων για το κοινωνικό σύνολο. Ο κοινωνικός σκοπός της εξειδικευμένης επένδυσης θα έπρεπε να είναι η υπερνίκηση των σκοτεινών δυνάμεων του χρόνου και της άγνοιας που περιβάλλουν το μέλλον μας. Ο τελικός, ιδιωτικός σκοπός της πλέον εξειδικευμένης επένδυσης, σήμερα, είναι "να κροταλίζει το πυροβόλο" όπως τόσο εκφραστικά λένε οι Αμερικανοί, να εξαπατάς με τεχνάσματα το πλήθος και να περνάς το κακό ή το υποτιμημένο κέρμα στον άλλον.

...Η επαγγελματική επένδυση μπορεί να παρομοιαστεί με εκείνους τους διαγωνισμούς των εφημερίδων στους οποίους οι συναγωνιζόμενοι πρέπει να διαλέξουν τις έξι ωραιότερες φυσιογνωμίες από εκατό φωτογραφίες και το βραβείο απονέμεται στο διαγωνιζόμενο εκείνον του οποίου η εκλογή αντιστοιχεί περισσότερο στις μέσες προτιμήσεις των διαγωνιζόμενων συνολικά. Έτσι, ο κάθε διαγωνιζόμενος πρέπει να επιλέξει όχι τις φωτογραφίες εκείνες που ο ίδιος θεωρεί ωραιότερες, αλλά εκείνες που θεωρεί πιθανότερο να αρέσουν στους άλλους διαγωνιζόμενους, όλους εκείνους που εξετάζουν το πρόβλημα από την ίδια οπτική. Δεν πρόκειται για περίπτωση επιλογής εκείνων που, κατά την καλύτερη κρίση κάποιου, είναι πραγματικά οι ωραιότερες, ούτε καν εκείνων που η μέση αντίληψη θεωρεί ωραιότερες. Έχουμε φτάσει στον τρίτο βαθμό, όπου χρησιμοποιούμε την ευφυΐα μας για να προβλέψουμε ποια νομίζει η μέση γνώμη ότι θα είναι η μέση γνώμη. Πιστεύω ότι υπάρχουν και μερικοί που εξασκούν τον τέταρτο, τον πέμπτο και ακόμη ανώτερο βαθμό.

Είναι φανερό (αν μάλιστα συγκρίνει κανείς το τι έλεγε για τους "κερδοσκόπους" ο Κέυνς το 1919, στο Οι Συνέπειες της Ειρήνης - δεκαεφτά χρόνια χωρίζουν τα δύο κείμενα... και μια ολόκληρη εποχή) πως δεν μπορεί πλέον, για τον Κέυνς, να αφεθεί η τύχη του καπιταλισμού, ως συστήματος, στα χέρια αποκλειστικά αυτών των ατόμων, των επιχειρηματιών, που στους καλούς καιρούς αποτελούν βέβαια την αφρόκρεμα της ανάπτυξης και της κοινωνικής προόδου, όμως όταν τα πράγματα ζορίζουν κοιτάει ο καθένας να σώσει το τομάρι του. Το κράτος μπορεί και οφείλει να είναι ο γενικός κουμανταδόρος! Οι κυβερνήσεις, σαν "εκφραστές του γενικού καλού", μπορούν και πρέπει να ασκούν οικονομική πολιτική, και μάλιστα επιθετική σε περιόδους κρίσεων.

Αυτή είναι η δεύτερη κεϋνσιανή καινοτομία μέσα στους θεωρητικούς της πολιτικής οικονομίας: το κράτος οφείλει να δημιουργεί "απασχόληση", οφείλει να επεμβαίνει για την διατήρηση (ποσοτικά και ποιοτικά) της εργασίας σε ένα ορισμένο επίπεδο. Γράφει στη Γενική Θεωρία με το φλεγματικό και ειρωνικό του ύφος ο Κέυνς:

... Όταν υφίσταται ακούσια ανεργία, η οριακή δυσαρέσκεια της εργασίας, υποχρεωτικά, είναι μικρότερη από την ωφέλεια του οριακού προϊόντος. Στην

πραγματικότητα μπορεί να είναι πολύ μικρότερη. Για κάποιον που έχει παραμείνει άνεργος επί πολύ καιρό, μια οποιαδήποτε εργασία, αντί να του προκαλεί δυσφορία, μπορεί να έχει θετική ωφέλεια. Αν δεχτούμε ότι αυτό έχει βάση, τότε ο πιο πάνω συλλογισμός δείχνει πως η "σπάταλη" δαπάνη του δανείου μπορεί να καταστήσει την κοινωνία πλουσιότερη. Ανέγερση πυραμίδων, σεισμοί ακόμα και πόλεμοι μπορεί να χρησιμεύουν για αύξηση του πλούτου, αν η εκπαίδευση των πολιτικών μας στις αρχές της κλασικής οικονομίας εμποδίζει κάτι καλύτερο.

... Αν το Υπουργείο Οικονομικών αποφάσιζε να γεμίσει φιάλες με χαρτονομίσματα, να τις θάψει σε κατάλληλο βάθος σε μη χρησιμοποιούμενα ανθρακωρυχεία, τα οποία ύστερα γέμιζε με απορρίμματα των πόλεων και επέτρεπε στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, σύμφωνα με τις γνωστές αρχές του laissez-faire να ξεθάψουν τα χαρτονομίσματα πάλι (αφού αποκτήσουν, βεβαίως, το δικαίωμα να το κάνουν, υποβάλλοντας προσφορές σε πλειοδοτικό διαγωνισμό) δεν θα υπήρχε πλέον ανεργία και, με την συνδρομή των επιπτώσεων, το πραγματικό εισόδημα της κοινωνίας, καθώς επίσης και ο πλούτος της, θα αυξανόταν, πιθανώς αρκετά περισσότερο από ό,τι σήμερα. Θα ήταν, ασφαλώς, λογικότερο να ανεγερθούν οικίες και να γίνουν ανάλογα έργα, αλλά αν υπάρχουν πολιτικές και πρακτικές δυσκολίες γι' αυτό, τα παραπάνω θα ήταν καλύτερα από το τίποτε.

Είναι αλήθεια ότι προτείνοντας ο Κέυνς ότι το κράτος πρέπει να δημιουργεί "απασχόληση" (ακόμα και με Σισύφεια δημόσια έργα...) δεν ασχολείται παρ' όλα αυτά στη Γενική Θεωρία με τον ρόλο του κράτους σαν γενικού επιμελητή της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης για λογαριασμό των αφεντικών. Αυτή η έλλειψη μοιάζει κατ' αρχήν παράξενη αν λάβουμε υπόψη μας ότι το κράτος του αμερικανικού New Deal είχε αναλάβει ήδη κι αυτόν τον ρόλο.

Αλλά για τον Κέυνς το κράτος έχει σοβαρότερη ακόμα δουλειά απ' το να είναι απλά και μόνο το συλλογικό "πρώτων βοηθειών" της καπιταλιστικής κοινωνίας. Υπάρχει μια διάσταση που εύκολα θα ξέπεφτε απ' την σκέψη κάποιου που θα νοιαζόταν να επουλώσει, απλά, τις πληγές της κρίσης: είναι η διάσταση του χρόνου. Ο Κέυνς το ξεκαθαρίζει απ' την αρχή, και ο παράγοντας του (καπιταλιστικού) μέλλοντος διατρέχει με τεθλασμένη τροχιά όλη τη *Γενική Θεωρία*:

Όπως θα διαπιστώσουμε, μια εγχρήματη οικονομία είναι ουσιαστικά εκείνη στην οποία μεταβαλλόμενες απόψεις για το μέλλον είναι ικανές να επηρεάσουν την ποσότητα της απασχόλησης και όχι απλώς την κατεύθυνσή της.

Αυτό: πρόβλεψη και προσανατολισμός (όχι μόνο στο κάθε φορά Τώρα αλλά και, κυρίως) στο Μέλλον... Αυτό είναι το κύριο καθήκον του κράτους. Το στρατηγικό του καθήκον: όχι να εγγυηθεί οποιαδήποτε προφητεία.... αλλά να εγγυάται πρακτικά, θεσμικά, μακρόχρονες συμβάσεις για την χωρίς θανατηφόρους κραδασμούς λειτουργία της καπιταλιστικής μηχανής.

Δεν πρόκειται λοιπόν, εν τέλει, για έκκληση στη σοφία του ηγεμόνα - παρότι ο Κέυνς, κατηγορώντας την πολιτική και οικονομική ελίτ της εποχής του επανειλημμένα την στόλισε με όλες τις περιφράσεις της βλακείας. Δεν πρόκειται καν για

έκκληση στην διορθωτική ετοιμότητα της δημόσιας διοίκησης να παρεμβαίνει κατά περίπτωση για να διορθώνει τις αποτυχίες της ατομικής επιχειρηματικότητας. Πρόκειται μάλλον για την σύλληψη του κράτους - σχέδιο σαν την μοναδική μορφή που μπορεί να αντιστοιχιθεί λειτουργικά στην κοινωνικοποίηση του καπιταλισμού - όπως την έχει διαπιστώσει ήδη ο Κέυνς. Το κράτος καλείται να εγγυηθεί (και όπου χρειάζεται να κατευθύνει) τις προσδοκίες: τις προσδοκίες της κατανάλωσης, τις προσδοκίες της απασχόλησης, τις προσδοκίες του σταθερού κέρδους, τις προσδοκίες της ομαλότητας. Είναι ένα κράτος - εν - δράσει, έχοντας στραμμένο το "βλέμμα" του πάντα στο μέλλον.

Όμως μια τέτοια κρατική λειτουργία, ένα είδος γενικών εγγυήσεων, ήταν ακριβώς εκείνο που μπορούσε να "συγκρατήσει" τον μισθό (δηλαδή την εργατική τάξη) στο κέντρο της καπιταλιστικής οικονομίας! Γιατί δεν είναι δυνατόν (δεν είναι δυνατόν όχι από ηθική ή αφηρημένα ανθρωπιστική άποψη, δεν είναι δυνατόν από λειτουργική άποψη!) να γίνεται η μισθωτή εργασία ο μόνος και αποκλειστικός όρος της αναπαραγωγής της της ίδιας - κι ύστερα, κατά μόνας κάθε επιχειρηματίας, να αποφασίζει να κατεβάζει τα ρολά επειδή το μαγαζί δεν συμφέρει, πριονίζοντας όχι το κλαδί που πάνω του κάθεται αλλά το δέντρο σύριζα! Δεν είναι δυνατόν τις στρατιές εργατών να τις διαδέχονται στρατιές ανέργων κι αυτό να μην αφορά, να μην εμπίπτει στις αρμοδιότητες κανενός! Δεν είναι δυνατόν κάθε επιχείρηση να έχει ένα ή πολλά αφεντικά αλλά η γενική σταθερότητα του καπιταλισμού να μην έχει κανένα!

Ή, σύμφωνα με τα λόγια του Κέυνς στις τελευταίες σελίδες της Γενικής Θεωρίας:

Υπό το πρίσμα των απόψεων αυτών έχω τώρα τη γνώμη ότι η διατήρηση ενός σταθερού γενικού επιπέδου ονομαστικών μισθών είναι, γενικά, η πιο ενδεδειγμένη πολιτική για μια κλειστή οικονομία, ενώ το ίδιο συμπέρασμα θα ισχύει για ένα ανοικτό σύστημα, υπό τον όρο ότι η ισορροπία με τον υπόλοιπο κόσμο μπορεί να διασφαλιστεί μέσω κυμαινόμενων τιμών συναλλάγματος. Υπάρχουν πλεονεκτήματα σε κάποιο βαθμό ευελιξίας στους μισθούς συγκεκριμένων κλάδων, ώστε να διευκολύνονται οι μεταφορές, από εκείνους που σχετικά φθίνουν προς εκείνους που σχετικά επεκτείνονται. Όμως, το ονομαστικό επίπεδο μισθών συνολικά θα έπρεπε να διατηρηθεί όσο το δυνατόν σταθερό, τουλάχιστον βραχυχρόνια.

... Από την πλευρά μου πιστεύω ότι υπάρχει κοινωνική και ψυχολογική δικαιολόγηση για σημαντικές ανισότητες εισοδημάτων και πλούτου αλλά όχι για τόσο μεγάλες ανισότητες που υφίστανται σήμερα. Υπάρχουν πολύτιμες ανθρώπινες δραστηριότητες, οι οποίες απαιτούν το κίνητρο του κέρδους και το περιβάλλον της ιδιωτικής κατοχής του πλούτου για πλήρη άνθιση. Επιπλέον, επικίνδυνες ανθρώπινες ροπές μπορούν να διοχετευτούν σε συγκριτικά αβλαβή κανάλια λόγω της ύπαρξης ευκαιριών κέρδους και πλούτου, οι οποίες, αν δεν ικανοποιηθούν, με τον τρόπο αυτόν, ίσως βρουν διέξοδο στη σκληρότητα, στην ανελέητη επιδίωξη προσωπικής ισχύος και εξουσίας και σε άλλες μορφές ιδιοτέλειας. Είναι καλύτερο κάποιος να τυραννιέται για τον τραπεζικό του λογαριασμό παρά να τυραννά τους συμπολίτες του, και παρότι το πρώτο θεωρείται μερικές φορές ότι δεν είναι παρά μέσο για το δεύτερο, εντούτοις,

μερικές φορές τουλάχιστον, είναι μια εναλλακτική δυνατότητα. Δεν είναι, όμως, αναγκαίο για την υποκίνηση των δραστηριοτήτων αυτών και την ικανοποίηση των ροπών αυτών να παίζεται το παιχνίδι έναντι τόσων σημαντικών στοιχημάτων, όπως γίνεται σήμερα. Πολύ μικρότερα στοιχήματα θα χρησιμεύσουν εξίσου καλά, στο βαθμό που οι παίκτες εξοικειωθούν με αυτά. Το καθήκον της μετάλλαξης της ανθρώπινης φύσης δεν πρέπει να μπερδευτεί με το καθήκον της διαχείρισής της.

Διατήρηση σταθερών ονομαστικών μισθών... Περιορισμός της τζογαδόρικης πλευράς της κερδοφορίας (μέσα από την κατάλληλη κάθε φορά πολιτική επιτοκίων): να μερικά καίρια καθήκοντα του κατά Κέυνς κράτους...

Ας ανακεφαλαιώσουμε.

Αν ο αμερικάνος βιομήχανος Φορντ και ο αμερικάνος τεχνικός παραγωγής Ταίηλορ έμειναν στην ιστορία σαν οι πρωτοπόροι σχεδιαστές και εφαρμοστές ενός καινούργιου παραγωγικού μοντέλου (και τελικά, πολύ μακρύτερα απ' όσο μπορούσαν οι ίδιοι να δουν: μιας καινούργιας καπιταλιστικής κωδικοποίησης / αξιοποίησης των κοινωνικών σχέσεων) ήταν ο άγγλος αστός οικονομολόγος Κέυνς που συναρμολόγησε ένα καινούργιο παράδειγμα για την θεωρία και την πρακτική του γενικευμένου καπιταλισμού της μαζικής παραγωγής / μαζικής κατανάλωσης. Παρότι επιμέρους πλευρές της κεϋνσιανής προσέγγισης έχουν το ενδιαφέρον τους (είτε αποδείχθηκαν "σωστές" είτε όχι) οι δύο βασικοί άξονες πάνω στους οποίους κύλησε το όχημα αυτής της καινούργιας καπιταλιστικής κωδικοποίησης / αξιοποίησης των κοινωνικών σχέσεων, απ' τη δεκαετία του 1930 και ύστερα, είναι αυτοί:

- στο κέντρο της διαδικασίας βρίσκεται ο μισθός· και μέσω αυτού ο έλεγχος της κοινωνικής (= καταναλωτικής) και της πολιτικής συμπεριφοράς του προλεταριάτου· η ρύθμιση, επίσης, της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης·
- στον έλεγχο της διαδικασίας βρίσκεται το κράτος· και μέσω αυτού η σχηματοποίηση (με όποιον τρόπο....) της διάρκειας των καπιταλιστικών σχέσεων·

Αυτή η "διπλή συνταγή" στη δεκαετία του '30 δεν πήρε μόνο την "αυθεντική" κεϋνσιανή μορφή, αν υποθέσουμε ότι τέτοια ήταν το αμερικάνικο New Deal. Το φασιστικό και το ναζιστικό κράτος απ' την μια μεριά, και το σταλινικό κράτος απ' την άλλη, υπήρξαν με τον τρόπο τους παράλληλες μορφές "απάντησης" στα ίδια "προβλήματα": από τη μια μεριά στην καλύτερη οργάνωση του φορντισμού / ταιηλορισμού στα κράτη του βορρά· απ' την άλλη μεριά στον πολιτικό έλεγχο των εργατών, μέσα απ' τον μισθό, αλλά και μέσα απ' την οργάνωση της κοινωνικής ζωής τους. Ο Κέυνς δεν αγνοούσε αυτές τις μορφές. Παρότι πολιτικά παρέμενε εχθρικός, τεχνικά, σαν οικονομολόγος, αναγνώριζε την ιστορική τους επικαιρότητα. Στον πρόλογό του, για παράδειγμα, για την γερμανική έκδοση της Γενικής Θεωρίας που έγινε το φθινόπωρο του 1936, διαβάζουμε:

Πάντως, η θεωρία του προϊόντος συνολικά, με την οποία ασχολείται το παρόν βιβλίο, προσαρμόζεται πολύ ευκολότερα στις συνθήκες ενός ολοκληρωτικού κράτους, από ό,τι η θεωρία της παραγωγής και διανομής δεδομένου προϊόντος που παράγεται σε συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού και απόλυτου φιλελευθερισμού. Η θεωρία των ψυχολογικών νόμων σχετικά με την κα-

τανάλωση και την αποταμίευση, η επίδραση της δανειακής δαπάνης επάνω στις τιμές και στα πραγματικά ημερομίσθια, ο ρόλος του επιτοκίου - όλα αυτά, συνιστούν τα απαραίτητα συστατικά στο δικό μας τρόπο σκέψης.

Όσον αφορά τη γνώμη του για τον σταλινικό σχεδιασμό; Σε μια σύντομη ραδιοφωνική συζήτηση στο BBC τον Ιούνιο του 1936, στη σειρά "Βιβλία και Συγγραφείς", σχολιάζοντας το βιβλίο "Σοβιετικός Κομμουνισμός" που μόλις είχε εκδοθεί στη Βρετανία, θα το χαρακτηρίσει σαν "ένα βιβλίο που κάθε σοβαρός πολίτης θα κάνει καλά να το διαβάσει". Και:

Μέχρι πρόσφατα τα γεγονότα στη Ρωσία εκτυλίσσονταν πολύ γρήγορα, και το κενό μεταξύ των καταγραφών στο χαρτί και των πραγματικών κατορθωμάτων είναι τόσο μεγάλο ώστε δεν μπορούσε κανείς να κάνει μια ακριβή εκτίμηση της κατάστασης. Αλλά το νέο σύστημα έχει αποκρυσταλλωθεί πλέον, έτσι ώστε να μπορεί να εκτιμηθεί. Το αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό. Οι Ρώσοι νεωτεριστές πέρασαν όχι μόνο από την επαναστατική φάση αλλά επίσης και από τη φάση του δογματισμού.

Δεν έχει απομείνει τίποτα σχεδόν που να έχει ιδιαίτερη σχέση με τον Μαρξ και τον Μαρξισμό σαν διαφοροποίηση από άλλα σοσιαλιστικά συστήματα. Ασχολούνται με το βαρύ διοικητικό καθήκον του να δημιουργήσουν ένα εντελώς καινούργιο σετ από κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς που να δουλεύουν ήρεμα και αποτελεσματικά σε μια περιοχή τόσο εκτεταμένη που καλύπτει το 1/6 της ξηράς στη γη. Οι μέθοδοί τους αλλάζουν ακόμα γρήγορα με βάση την εμπειρία. Αυτό που βρίσκεται σε εξέλιξη είναι ένας εμπειρισμός και ένας πειραματισμός στην μεγαλύτερη κλίμακα που έγινε ποτέ από ανυστερόβουλους κυβερνητικούς.

Τέτοιες απόψεις θα ανεμίζονταν αργότερα απ' τους νεοφιλελεύθερους εχθρούς του κεϋνσιανισμού, σαν η ομολογία (του ίδιου του Κέυνς) πως η στρατηγική εμπλοκή του κράτους στις οικονομικές δραστηριότητες είναι σύστοιχη του ολοκληρωτισμού.

Απ' την άλλη μεριά η αβέβαιη εξωτερική πολιτική του αγγλικού κράτους απέναντι τόσο στον Χίτλερ όσο και στον Στάλιν, η έλλειψη αποφασιστικότητας ως προς το ποιος από τους δύο είναι ο εχθρός και ποιος ο φίλος, θα επηρέασαν την διπλωματικότητα της "εξωτερικής πολιτικής του Κέυνς...

Η ιστορία απέδειξε ότι αυτή η αναδιάρθρωση χρειαζόταν - παρά τις ελπίδες ή τις δήθεν ελπίδες - του Κέυνς έναν ακόμα παγκόσμιο πόλεμο για να προχωρήσει... Σ' αυτήν την ολοκλήρωση, στο τελευταίο της στάδιο, πήρε μέρος κι ο ίδιος ο Κέυνς: στις διαπραγματεύσεις του Bretton Woods. Αξίζει λοιπόν, σαν επίλογο αυτής της αναφοράς, να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από τον επίλογο της Γενικής Θεωρίας:

Έχω αναφέρει, παρεμπιπτόντως, ότι το νέο σύστημα μπορεί να είναι πιο ευνοϊκό από το παλιό για την ειρήνη. Αξίζει τον κόπο να επαναλάβω και να τονίσω την πλευρά αυτή.

Ο πόλεμος έχει πολλές αιτίες. Οι δικτάτορες και οι όμοιοί τους, στους οποίους ο πόλεμος, τουλάχιστον ως προσδοκία, προσφέρει μια ευχάριστη συγκί-

νηση, βρίσκουν εύκολο να οικοδομούν στη φυσική φιλοπόλεμη διάθεση των λαών τους. Όμως, πέρα και πάνω από αυτό, που απλώς τους διευκολύνει να υποκινούν τη λαϊκή φλόγα, βρίσκονται οι οικονομικές αιτίες του πολέμου, δηλαδή η πληθυσμιακή πίεση και ο ανταγωνισμός για αγορές. Είναι ο δεύτερος παράγοντας, που είναι συναφής προς τη συζήτησή μας, ο οποίος, πιθανώς, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στον 19ο αιώνα και ίσως ξαναπαίξει παρόμοιο ρόλο στο μέλλον.

Επισήμανα στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι, στο σύστημα του εγχώριου laissez-faire και με διεθνή κανόνα χρυσού, όπως ήταν η ορθοδοξία στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, το κράτος δεν διέθετε άλλα μέσα για να αμβλύνει την οικονομική δυσπραγία στο εσωτερικό, παρά μόνο τον ανταγωνισμό για τις αγορές. Όλα τα επιβοηθητικά μέτρα που είχε στη διαθεσή του το κράτος για τη χρόνια ή διαλείπουσα υποαπασχόληση διαγράφηκαν, εκτός από εκείνα που στόχευαν στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου σε εισοδηματική μορφή.

Έτσι, ενώ οι οικονομολόγοι συνήθιζαν να επικροτούν το διαμορφωμένο διεθνές σύστημα, επειδή παρείχε τους καρπούς του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας και ταυτόχρονα εναρμόνιζε τα συμφέροντα διαφορετικών κρατών, αποσιωπούνταν μια λιγότερο ευεργετική επιρροή. Πολιτικοί κατευθύνονταν από την κοινή λογική και τη σωστή σύλληψη της πραγματικής πορείας των πραγμάτων, πιστεύοντας ότι η ευημερία μιας πλούσιας, παλιάς χώρας, η οποία θα παραμελούσε τον αγώνα για αγορές, θα κατέρρεε. Αν, όμως, τα κράτη μπορούν να μαθαίνουν να εξασφαλίζουν πλήρη απασχόληση για τον εαυτό τους, με την εσωτερική τους πολιτική (και, να προσθέσουμε, αν μπορούν επίσης να πετυχαίνουν ισορροπία στους πληθυσμιακές τους τάσεις), δεν χρειάζονται σημαντικές οικονομικές δυνάμεις για να στρέφουν το συμφέρον μιας χώρας ενάντια στο συμφέρον των γειτόνων της. Θα υπήρχε ακόμα χώρος για το διεθνή καταμερισμό της εργασίας και για το διεθνή δανεισμό σε κατάλληλες συνθήκες. Δεν θα υπήρχε πλέον πιεστικό κίνητρο ώστε μια χώρα να χρειάζεται να επιβάλλει τα εμπορεύματά της σε μια άλλη ή να αποκρούσει τις προσφορές των γειτόνων, όχι επειδή κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο για να την καταστήσει ικανή να πληρώσει ό,τι επιθυμεί να αγοράσει, αλλά με ρητό σκοπό να ανατρέψει την ισορροπία των πληρωμών, έτσι ώστε να αναπτύξει ένα ευνοϊκό γι' αυτήν εμπορικό ισοζύγιο. Το διεθνές εμπόριο θα έπαυε να είναι αυτό που είναι, δηλαδή, μέσο απελπισίας για τη διατήρηση της εγχώριας απασχόλησης, με την επιβολή πωλήσεων σε αλλοδαπές αγορές και τον περιορισμό των αγορών - πράγμα που, αν στεφόταν από επιτυχία, απλώς θα μετατόπιζε το πρόβλημα της ανεργίας στο γείτονα, που θα είχε ηττηθεί - και θα μετατρεπόταν σε εκούσια και ανεμπόδιστη ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών σε συνθήκες αμοιβαίου οφέλους.

Ασφαλώς ο Κέυνς απέτυχε να κάνει τον καπιταλισμό φιλειρηνικό... Πέτυχε όμως να έχουν εσωτερική συνοχή οι πολεμικές προετοιμασίες του...

Ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός...

Τη χρονιά που εκδιδόταν η *Γενική Θεωρία* προκαλώντας θερμές αντιπαραθέσεις οπαδών της κλασικής πολιτικής οικονομίας και οπαδών του Κέυνς, νοτιότερα στην Ευρώπη ξεκινούσε, με μια πολύ ουσιαστική έννοια, ο Β παγκόσμιος. Ο στρατηγός Φράνκο, επικεφαλής του στρατού αλλά και της συμμαχίας γαιοκτημόνων, αστών και καθολικής εκκλησίας, επιχειρούσε την ανατροπή δια της βίας της δημοκρατικής κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία. Με την ανοικτή υποστήριξη των Χίτλερ και Μουσολίνι. Ανάμεσα στις ένοπλες πολιτοφυλακές των εργατών και των αγροτών της Ισπανίας και τον φασιστικό σχηματισμό του Φράνκο, οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας (όπως και ο Στάλιν) έγειραν διακριτικά αλλά αποφασιστικά υπέρ του δεύτερου: μια νικηφόρα αντικαπιταλιστική επανάσταση στην Ισπανία θα ξανάβαζε στην άκρη των όπλων το μέλλον του καπιταλισμού στην Ευρώπη.

Απ' τα μέσα της δεκαετίας του 1930 και ύστερα ο καπιταλιστικός κόσμος άρχισε να γίνεται, με έναν τρόπο, "κεϋνσιανικός". Το εθνικό κράτος, σα συλλογικός διαχειριστής της κρίσης μέσα σ' εκείνα ή τα άλλα σύνορα, με την κεντρική του τράπεζα, τα υπουργεία του, το νόμισμά του, αναλάμβανε συνειδητά και μεθοδικά μεγάλο μέρος της ευθύνης να προστατευτούν και να ορθολογικοποιηθούν οι όροι (οι κοινωνικές σχέσεις, οι θεσμοί) της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης. Ένας ουδέτερος παρατηρητής θα σημείωνε τρεις τουλάχιστον παραλλαγές αυτής της "αντικυκλικής" κρατικής δράσης (αντικυκλικής με την ένοια της αναίρεσης και του ελέγχου των συνεπειών της παραδοσιακής κίνησης του καπιταλιστικού κύκλου: ανάπτυξη > ύφεση > ανάπτυξη > ύφεση...). Μια Ρουσβελτιανή παραλλαγή, μια Χιτλερική, μια Σταλινική. Ο κεϋνσιανισμός, σα στρατηγική προσέγγιση μάλλον παρά σαν ολοκληρωμένο δόγμα, είχε γεννήσει την *μακροοικονομία*: την ανάγκη (γενικής) διαχείρισης του συστήματος πέρα απ' την κλίμακα της μεμονωμένης επιχείρησης ή του ιδιαίτερου καπιταλιστικού κλάδου και των ειδικών σμφερόντων τους. Είχε γεννήσει την μακροοικονομία μαζί με τα εργαλεία της.

Αλλά η εφαρμογή των (λιγότερο η περισσότερο κεϋνσιανών) ιδεών μέσα στις εθνικές επικράτειες εδώ κι εκεί δεν είχαν το τέλειο αποτέλεσμα. Εκεί που η καπιταλιστική ανάπτυξη των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα δεν είχε υποστεί τις καταστροφές του Α παγκόσμιου πολέμου, στις ΗΠΑ κυρίως και δευτερευόντως στη Μεγάλη Βρετανία, εκεί που το πέρασμα στον ταιηλορισμό και στον φορντισμό γινόταν "ομαλά", οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σε μηχανές, κτήρια, υποδομές) ήταν τόσο μαζικές στη δεκαετία του '20, ώστε παρά την αντικυκλική κρατική μεσολάβηση μετά την παραγωγική καταβύθιση στις αρχές των '30s, παρά την ανάληψη από το κράτος της ευθύνης συντήρησης της απασχόλησης και του μισθού (και άρα της κατά Κέυνς *ενεργού ζήτησης*) παρέμενε πάντα υψηλό το ποσοστό "παραγωγικού πλεονάσματος". Στις ΗΠΑ, το New Deal μείωσε βέβαια την ανεργία στα μέσα της δεκαετίας του '30 από το υψηλό 25% σε ένα λιγότερο διαλυτικό για την κοινωνική συνοχή 15%... Όμως αυτό το "ο ένας στους εφτά δεν δουλεύει γιατί δεν υπάρχει δουλειά" παρέμενε σταθερό. Όπως σταθερή έμενε η απουσία ιδιωτικών επενδύσεων που θα ξαναπυροδοτούσαν την καπιταλιστική ανάπτυξη: ποιος ιδιώ-

της επιχειρηματίας θα έκανε καινούργιες επενδύσεις όταν οι λίγο παλαιότερες, εκείνες που είχαν γίνει μερικά μόνο χρόνια νωρίτερα, στα '20s, παρέμεναν σε μεγάλο ποσοστό "ανενεργές". Το έμπειρο μάτι του Κέυνς, και τώρα πια και των οπαδών του, μπορούσε να διακρίνει την αιτία: *η παραγωγικότητα της εργασίας, με τα καινούργια δεδομένα οργάνωσης της, ήταν πολύ υψηλότερη από όσο κάθε εθνική αγορά εμπορευμάτων θα μπορούσε να συντηρεί.* Αυτό ήταν το ένα πρόβλημα: ναι μεν η κατανάλωση είναι η ατμομηχανή της παραγωγής για τα ισχυρά καπιταλιστικά κράτη· αλλά η κατανάλωση σε ποια κλίμακα; Την "εθνική"; Αυτή αποδεικνυόταν εύλογα μικρή· μικρότερη απ' τις *δυνατότητες των παραγωγικών δυνάμεων.*

Δεύτερο πρόβλημα: ο Κέυνς είχε ξιφουλκήσει υπέρ της αποχώρησης της στερλίνας από τον κανόνα του χρυσού, υπέρ της (σχετικής) υποτίμησης του βρετανικού νομίσματος απέναντι σ' εκείνα των εμπορικά ανταγωνιστικά κρατών, έτσι ώστε να ευνοηθούν οι βρετανικές εξαγωγές παγκόσμια, και άρα να ωφεληθεί η βρετανική καπιταλιστική παραγωγή απ' την παγκόσμια κατανάλωση. Αλλά αυτή η συμβουλή ήταν μάλλον "εθνικά" σωστή (για έναν άγγλο αστό οικονομολόγο) παρά συνεπής με την διατήρηση της παγκόσμιας καπιταλιστικής ισορροπίας. Γιατί η υποτίμηση του ενός εθνικού νομίσματος θα έφερνε, σαν απάντηση - κι αυτός ακριβώς συνέβη στη δεκαετία του '30 - την ανταγωνιστική υποτίμηση του άλλου. Κι έτσι, όχι τώρα πια ο μεμονωμένος επιχειρηματίας, αλλά τα κράτη τα ίδια θα συμπεριφέρονταν, στην παγκόσμια αρένα, σαν *ο καπετάνιος που έχει παρατήσει το τιμόνι και ετοιμάζεται να βουλιάξει τις βάρκες που θα τον γλυτώσουν, απ' τη λύσσα το να σπρώξει τον κοντινό του έξω απ' αυτές.*

Ο Κέυνς είχε καταδικάσει βέβαια την τακτική του *κάνω τον γείτονα ζητιάνο.* Αλλά ανάμεσα στην καταδίκη του "όλοι εναντίον όλων" και στην αποκατάσταση ενός συσχετισμού ωφέλιμου για όλους (ωφέλιμου, τουλάχιστον, για τα πιο δυνατά κράτη) η απόσταση δεν ήταν ηθική. Ήταν πολιτική. Η αποκατάσταση μιας καινούργιας νομισματικής ισορροπίας παγκόσμια, η σταθεροποίηση δηλαδή των συναλλαγματικών ισορροπιών που ήταν απαραίτητος όρος για την ομαλή ροή των εμπορευμάτων (αλλά και την *μεσομακροπρόθεσμη* οργάνωση της παραγωγής και των επενδύσεων), αυτό το κλειδί για την εξασφάλιση του μέλλοντος του καπιταλισμού σαν συστήματος, είχε μια ζόρικη κλειδαριά. Την αποκατάσταση (και την αναγνώριση) ενός καινούργιου συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα στα κράτη (τις εθνικές παραγωγές και τα εθνικά νομίσματα) πάνω από τον πλανήτη. Αν η κοινωνικοποίηση των καπιταλιστικών προσταγών που έφερνε η μαζική παραγωγή και η μαζική κατανάλωση έκανε αναπόφευκτη έως καθοριστική και την οικονομική λειτουργία του κράτους, το αποτέλεσμα ήταν να ενισχύεται και όχι να ακυρώνεται ο ανταγωνισμός των κρατών σαν υποκειμένων δύναμης πάνω στον πλανήτη. Ο Κέυνς μπορεί να διατηρούσε στα 1936 μερικές ειρηνόφιλες ψευδαισθήσεις, ή μπορεί να υποκρινόταν ότι τις διατηρεί. Αλλά *για να πάψει το διεθνές εμπόριο να είναι μέσο απελπισίας για τη διατήρηση της εγχώριας απασχόλησης* όπως έγραφε, θα έπρεπε οι "διεθνείς έμποροι" να συμφωνήσουν σε ορισμένους κανόνες. Και να τους τηρούν. Οι πιο σημαντικοί απ' αυτούς, στο επίπεδο των κρατικών αποφάσεων, ήταν οι συναλλαγματικές ισο-

τιμίες και η διατήρηση (ή όχι) ευνοϊκών για τους μεν (και εχθρικών για τους δε) εμπορικών μπλοκ.

Αυτά σήμαιναν πως απ' τα μέσα της δεκαετίας του '30 και μετά, η *πολεμική διαχείριση της κρίσης* γινόταν όλο και περισσότερο αναπόφευκτη. "Αναπόφευκτη" δεν σημαίνει *πρώτη επιλογή για κάθε ένα αφεντικό χωριστά.* "Αναπόφευκτη" σημαίνει εύλογα *έσχατη λύση για την διαιώνιση του συστήματος.* Γιατί ένας διακρατικός πόλεμος, αδιάφορο ποια είναι η έκβασή του, αδιάοφορο ποιοί ακριβώς είναι οι νικητές και ποιοι οι ηττημένοι, αποτελεί το πλέον αδιαπραγμάτευτο εργαλείο επίδειξης (ή και διαπραγμάτευσης) της σχετικής ισχύος του ενός κράτους ως προς τα άλλα. Κι αν ακόμα, εκεί στα μέσα της δεκαετίας του '30, υπήρχαν ειρηνόφιλες ψευδαισθήσεις μεταξύ των ανώτερων κρατικών υπαλλήλων για το ξεπέρασμα της κρίσης εδώ ή εκεί, το γεγονός ότι *η εκστρατεία μαζικής ανανέωσης του στρατιωτικού εξοπλισμού του γερμανικού και του αγγλικού κράτους* (για να αναφέρουμε δύο μονάχα παραδείγματα) αποδεικνυόταν ευεργητική για την "απορρόφηση" της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας μέσα σε κάθε κράτος, δεν έπρεπε να αφήνει καμιά αμφιβολία. *Αντί να θάβουν οι κεντρικές τράπεζες μπουκάλια με χαρτονομίσματα για να προκαλούν εργασία και άρα κερδοφορία, αντί να κτίζουν οι καπιταλιστικές κοινωνίες πυραμίδες πάνω σε πυραμίδες για να συντηρούν ένα επίπεδο ευημερίας, ήταν πιο "χρήσιμο" να "κτίζουν" βαριά εξοπλισμένους στρατούς και να προετοιμάζονται να θάψουν τους στρατούς (και τις παραγωγικές δυνατότητες) των εχθρών τους.*

Ο Κέυνς, κάνοντας κριτική στα δόγματα και στις βεβαιότητες της κλασσικής πολιτικής οικονομίας, είχε ρίξει απ' τον τοίχο και το εικόνισμα του περίφημου "νόμου του Say": του δόγματος που υποστήριζε ότι χάρη στον αυτοματισμό της ελεύθερης αγοράς, *η προσφορά εμπορευμάτων δημιουργεί από μόνη της ανάλογη ζήτηση.* Ο Κέυνς είχε δίκιο - γενικά. Υπήρχε όμως (και υπάρχει πάντα σαν η έσχατη λύση των καπιταλιστικών αντινομιών) μια ειδική περίπτωση που ο "νόμος του Say" έχει ισχύ, αν και ελαφρά τροποποιημένος: *η "προσφορά" καταστροφικού δυναμικού επιβάλλει την ανάλογη "ζήτηση" - δημιουργεί την ανάλογη "αγορά" καταστροφής!*

Ο Β παγκόσμιος πόλεμος έμεινε στην ιστορία (τουλάχιστον σ' εκείνη την ιστορία που προορίζεται για μαζική κατανάλωση) σαν ένας πόλεμος ανάμεσα στο "καλό" και το "κακό" - όπου, όπως συμβαίνει πάντα, νίκησε το "καλό". Κι ανάποδο να ήταν το τελικό αποτέλεσμα του πολέμου, πάλι το "καλό" θα είχε νικήσει: την ιστορία τη γράφουν οι νικητές.

Θα μπορούσε κανείς να τραβηχτεί στην εντελώς αντίθετη μεριά, να αποηθικοποιήσει την παγκόσμια ενδοκαπιταλιστική αναμέτρηση του πρώτου μισού της δεκαετίας του '40, και να μιλήσει για την απρόσωπη λειτουργικότητα των καπιταλιστικών αναγκαιοτήτων, που δουλεύει πίσω απ' τις πλάτες των (όποιων) πρωταγωνιστών. *Ο πόλεμος είναι η υγεία της μηχανής*: αυτή η διαπίστωση δεν είναι λάθος. Αλλά με μια καίρια σημείωση: η μ η χ α ν ή δ ε ν ε ί ν α ι υ π ο κ ε ί μ ε ν ο, δεν αποφασίζει οτιδήποτε.

Το γεγονός είναι ότι ο Β παγκόσμιος ήταν, με πολλούς τρόπους, η συνέχεια και η ολοκλήρωση του Α. Εννοημένοι σαν ένα και το αυτό γεγονός σε διαδοχικές φάσεις, ο Α και ο Β παγκόσμιος ολοκλήρωσαν και "ομαλοποίησαν" την γενίκευση της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης, τον καπιταλισμό του Φορντ και του Ταίηλορ. Κι αν ο Α παγκόσμιος, οι συνέπειες και η πολιτική διαχείριση της μεταπολεμικής ειρήνης, ήταν το έναυσμα της κεϋνσιανής αμφισβήτησης της κλασσικής πολιτικής οικονομίας, ο Β παγκόσμιος έφερε τη γενική δικαίωση των προτάσεων του Κέυνς: εξασφάλισε ορισμένους κρίσιμους και αποφασιστικούς υλικούς όρους για την εφαρμογή τους.

Ορισμένα μεγέθη σχετικά, απ' τον αμερικανικό καπιταλισμό. Απ' το 1939 έως το 1944, το αεπ των ΗΠΑ (υπολογισμένο σε σταθερές τιμές δολαρίου του 1972) αυξήθηκε απ' τα 320 δισ. στα 569 δισ. δολάρια. Οι δαπάνες ατομικής κατανάλωσης, παρά τις συζητήσεις για τις στερήσεις του πολέμου, δεν μειώθηκαν αλλά αυξήθηκαν την ίδια περίοδο, από 220 σε 255 δισ. δολάρια. Το 1939 η ανεργία ήταν 17,2% - το 1944 μόνο 1,2%. Παρότι μια σειρά διαρκή καταναλωτικά αγαθά που για την κατασκευή τους χρειάζονταν μέταλλα (όπως τα καινούργια αυτοκίνητα) είχαν εξαφανιστεί απ' την αγορά στη διάρκεια του πολέμου, σε γενικές γραμμές τον τελευταίο χρόνο του πολέμου οι αμερικάνοι ζούσαν καλύτερα από κάθε άλλη εποχή του παρελθόντος. Αυτά ήταν αποτέλεσμα της αλματώδους αύξησης των κρατικών δαπανών, αφού οι αγορές αγαθών και υπηρεσιών απ' το αμερικανικό κράτος πήγαν απ' τα 22,8 δισ. δολάρια του 1939 στα 269,7 δισ. το 1944.

Συναφής - και εντυπωσιακή - ήταν η επίπτωση του Β παγκόσμιου στην αμερικανική φορολογία· χωρίς αυτά τα έσοδα το κράτος δεν θα μπορούσε να εκτοξεύσει τα έσοδά του. Το 1939 τα ομοσπονδιακά φορολογικά έσοδα ήταν λίγο κάτω απ' τα 5 δισ. δολάρια. Το 1945 ξεπέρασαν τα 44 δισ. Το 1929 ο υψηλότερος συντελεστής για την φορολόγηση του εισοδήματος στις ΗΠΑ ήταν 24%. Άρχισε να ανεβαίνει (για τα υψηλά εισοδήματα) με το New Deal, και το 1944 είχε φτάσει για τους πολύ πλούσιους στο 94%.

Όμως η δικαίωση του Κέυνς σαν πολιτικού οικονομολόγου δεν συνέπεσε με τη δικαίωση του Κέυνς σαν βρετανού λόρδου. Η Μεγάλη Βρετανία βγήκε απ' τον Β

παγκόσμιο μ' ακόμα πιο έντονα τα χαρακτηριστικά της εξόδου της απ' τον Α: *τυπικά νικήτρια, ουσιαστικά ηττημένη*. Ο Κέυνς έζησε έντονα την αναγνώριση της θεωρίας του απ' τη μια και την επικύρωση της βρετανικής ήττας απ' την άλλη, καθώς στη διάρκεια του πολέμου βρισκόταν σε "θέση κλειδί". Κι αν είναι αλήθεια ότι η αναγνώριση άφησε το όνομά του στην ιστορία σαν του σπουδαιότερου οικονομολόγου του 20ου αιώνα, είναι εξίσου αλήθεια ότι η ήττα τον σκότωσε. Κυριολεκτικά.

Έχει ειπωθεί ότι ο Κέυνς χρησιμοποίησε την ευφυία του στη διάρκεια του Β παγκόσμιου πολέμου όχι εναντίον του "άξονα" αλλά εναντίον της ανερχόμενης οικονομικής ηγεμονίας των ΗΠΑ. Αυτό είναι αληθινό, κι άλλωστε δεν αφορά μόνο τον Κέυνς. Ενόσω η Βρετανία πολεμούσε στρατιωτικά εναντίον της Γερμανίας και την Ιταλίας στην Ευρώπη και της Ιαπωνίας στον Ειρηνικό, ήταν υποχρεωμένη να πολεμάει οικονομικά τους συμμάχους της: την Γαλλία του Ντε Γκώλ και τις ΗΠΑ του Ρούσβελτ. Όμοια διμέτωπος ήταν εξάλλου ο Β παγκόσμιος και για τους υπόλοιπους των "συμμάχων".

Ένα απ' τα σημαντικά αρχικά γεγονότα του δόγματος πως "ο καθένας φροντίζει κατ' αρχήν για τον εαυτό του" υπήρξε η υπογραφή, το καλοκαίρι του 1941, της "Χάρτας του Ατλαντικού" από τον Ρούσβελτ και τον Τσώρτσιλ. Ο βρετανός πρωθυπουργός και ο αμερικανός πρόεδρος συναντήθηκαν μυστικά πάνω σ' ένα πολεμικό πλοίο στον βόρειο Ατλαντικό τον Αύγουστο του 1941, *μήνες πριν την επίσημη είσοδο των ΗΠΑ στον πόλεμο* (η γιαπωνέζικη επίθεση στο Περλ Χάρμπορ έγινε τον Δεκέμβρη του 1941) για να υπογράψουν μια συμφωνία για εμπόριο και ελευθερίες, μια συμφωνία που τυπικά θα κρινόταν εντελώς άκαιρη εν μέσω του πολέμου, εν μέσω της κυριαρχίας του γ' ράιχ στην Ευρώπη. Κι όμως, αυτό ακριβώς έκαναν ένας πρωθυπουργός σε πόλεμο κι ένας πρόεδρος σε πολεμική προετοιμασία. Η Χάρτα του Ατλαντικού τόνιζε το δικαίωμα όλων των κρατών να έχουν ίση πρόσβαση στο εμπόριο και στις πρώτες ύλες, ζητούσε την πλήρη ελευθερία των θαλάσσιων μεταφορών (ένα κρίσιμο στοιχείο για την πολιτική των ΗΠΑ απ' την εποχή που Γαλλία και Βρετανία είχαν απειλήσει την ελευθερία κινήσεων του αμερικανικού θαλάσσιου εμπορίου στα τέλη του 18ου αιώνα), ενώ δέσμευε τους υπογράφοντες να εγκαθιδρύσουν ένα πλατύτερο και αποτελεσματικότερο σύστημα παγκόσμιας ασφάλειας.

Η Χάρτα του Ατλαντικού στρεφόταν ξακάθαρα εναντίον του εμπορικού μπλοκ (με όλες τις προνομιακές για τον βρετανικό καπιταλισμό σχέσεις) που διατηρούσε ακόμα η αγγλική αυτοκρατορία παρά τις απώλειες του Α παγκόσμιου πολέμου. Και είναι εύλογο το γιατί ο Ρούσβελτ έβαλε κάτω απ' την μύτη του συμμάχου του Τσώρτσιλ ένα τέτοιο χαρτί το καλοκαίρι του 1941: αν η Βρετανία ήθελε να στηριχτεί στην οικονομική και στρατιωτική δύναμη των ΗΠΑ την οποία ο Ρούσβελτ είχε υποσχεθεί στους υπηκόους του πως θα κρατήσει έξω απ' τον πόλεμο, θα έπρεπε να "δώσει". Απ' την άλλη μεριά φαίνεται πως ο Τσώρτσιλ, στριμωγμένος στρατιωτικά έτσι κι αλλιώς, έβαλε την υπογραφή του επειδή δεν πολυπίστευε πως (αν ο πόλεμος τέλειωνε νικηφόρα για τους συμμάχους) θα ήταν υποχρεωμένος να την τιμήσει.

Αλλά όλες οι διαπραγματεύσεις και αντεγκλήσεις που άρχισαν απ' το 1942 μεταξύ υψηλόβαθμων στελεχών της βρετανικής και της αμερικανικής κυβέρνησης για

το "σχήμα" που θα είχε ο μεταπολεμικός κόσμος *έτσι ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη της κατάρρευσης των '30s* έγιναν πάνω σ' αυτό το μοτίβο: τη διάλυση ή τη διάσωση της αγγλικής αυτοκρατορίας / αποικιοκρατίας. Ο Κέυνς, σαν ο αναγνωρισμένος πλέον στον αγγλοσαξονικό κόσμο "γιατρός" της καπιταλιστικής κρίσης, ήταν ο επικεφαλής των βρετανών διαπραγματευτών. Στην απέναντι όχθη ένας αμερικάνος "κεϋνσιανός": ο Χάρυ Ντέξτερ Ουάιτ. Τους δύο διαπραγματευτές και τις ομάδες τους ένωνε η βασική διάγνωση για την αιτία της κρίσης και της κατάρρευσης του '30, όπως και η βασική θέση για την προληπτική αντιμετώπισή της μετά τον πόλεμο. Τους χώριζαν τα οικονομικά συμφέροντα των κρατών / πατρίδων τους. Το αποτέλεσμα των συμφωνιών και των διαφωνιών τους ήταν η διάσκεψη του Bretton Woods τις 3 πρώτες βδομάδες του Ιουλίου του 1944, και η δημιουργία της Διεθνούς Τράπεζας για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη (σήμερα γνωστή σαν Παγκόσμια Τράπεζα) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Η γενική φιλοσοφία των συμφωνιών του Bretton Woods και της κατασκευής μιας διεθνούς τράπεζας και ενός διεθνούς νομισματικού ταμείου είναι τυπικά κεϋνσιανή. Αφενός στο Bretton Woods αποφασίστηκαν σταθερές, "κλειδωμένες" ισοτιμίες των νομισμάτων των κρατών που πήραν μέρος, με νόμισμα αναφοράς το αμερικανικό δολάριο, που με τη σειρά του "κλειδώθηκε" σε σταθερή ισοτιμία με τον χρυσό. Αν στη διάρκεια του μεσοπολέμου ο χρυσός, μέσω του *κανόνα του χρυσού*, ήταν το "πολύτιμο μέσο" αναφοράς και μέτρησης της σχετικής τιμής κάθε εθνικού νομίσματος χωριστά, μετά τις συμφωνίες του Bretton Woods τα νομίσματα των κρατών, άσχετα αν είχαν ή όχι αντίκρυσμα σε χρυσό στα υπόγεια των αντίστοιχων κεντρικών τραπεζών, απέκτησαν έναν γενικό μεσολαβητή της "αξίας" τους, σε σχέση με τον χρυσό: το δολάριο. Το δολάριο έγινε έτσι ad hoc το κυρίαρχο διεθνές νόμισμα στον "δυτικό" κόσμο, εκτοπίζοντας την βρετανική στερλίνα, και τερματίζοντας την διεθνή ηγεμονία της.

Η αντικατάσταση της στερλίνας απ' το δολάριο δεν ήταν μια δευτερεύουσα λεπτομέρεια του Β παγκόσμιου. Όποιο κράτος έχει σαν "δικό του" νόμισμα εκείνο με μεγάλη διεθνή κυκλοφορία, μπορεί να το τυπώνει σε μεγάλες ποσότητες, και να επωφελείται από ένα είδος "τόκου" επί της διεθνούς κυκλοφορίας του. Η απώλεια, λοιπόν, για την στερλίνα, του καθεστώτος ηγεμονικού νομίσματος διεθνούς χρήσης και άρα ο σημαντικός περιορισμός του πεδίου της κυκλοφορίας της εξ' αιτίας του καινούργιου βασιλιά - δολάριο, είναι ένας σίγουρος δείκτης για το αν το Λονδίνο "νίκησε" ή "ηττήθηκε" στον Β παγκόσμιο.

Απ' την άλλη μεριά η δημιουργία υπερεθνικών οικονομικών θεσμών όπως η Διεθνής Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, αντιστοιχούσε σε ένα είδος *σκιώδους παγκόσμιας οικονομικής "διακυβέρνησης"* - με συγκεκριμένες αλλά όχι αμελητέες αρμοδιότητες. Η Διεθνής Τράπεζα πρωτοδημιουργήθηκε σαν μια τράπεζα που θα δανείζει τα κράτη (μέλη της) ώστε να ισορροπούν τους ισολογισμούς τους σε συνθήκες κρίσης - όπως θα έκανε η κεντρική τράπεζα οποιουδήποτε κράτους απέναντι σε ζορισμένες αλλά όχι κατεστραμμένες επιχειρήσεις. Ένα είδος *παγκόσμιου δανειστή έκτακτης ανάγκης*. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο απ' την άλλη σχεδιάστηκε σαν "δανειστής / προστάτης" των νομισμάτων: για να διατηρηθούν σε συνθήκες πιθανής μελλοντικής κρίσης οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες

και για να μην εκτυπώνεται "πληθωριστικό" χρήμα εδώ ή εκεί, δημιουργήθηκε ένα πολυμερές "πουγκί νομισμάτων" μέσα στο οποίο και μέσω του οποίου θα μπορούσαν να ελέγχονται οι διεθνείς (συνήθως κερδοσκοπικές) ροές κεφαλαίων· μέσα από διορθωτικές "νομισματικές συναλλαγές / μετατροπές" και δάνεια μεταξύ κεντρικών τραπεζών, δηλαδή κρατών.

Αυτή ήταν η πραγματική ολοκλήρωση του κεϋνσιανού σχεδιασμού και της κατασκευής θεσμών *συλλογικής διαχείρισης* των καπιταλιστικών λειτουργιών, ως εκείνο τον βαθμό συλλογικότητας που (θα) αντιστοιχούσε στη γενίκευση και στην κοινωνικοποίηση της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας. Έως, δηλαδή, το σύνολο του πλανήτη - με την εξαίρεση της Σοβιετικής Ένωσης και των επιρροών της, η οποία πάντως προσκλήθηκε στο Bretton Woods και συμμετείχε μέχρι ενός σημείου στη διάσκεψη.

Αλλά αυτή η κατάσταση, η ανάδυση του κράτους σαν στρατηγείου του κεφάλαιου, κι ακόμα ακόμα η κατασκευή ενός (υποτυπώδους έστω) *γενικού* στρατηγείου - ενός "οικονομικού ΟΗΕ" - είναι ειδυλλιακή, και σαν τέτοια θα μπορούσε να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα. Τέτοιες μεγακατασκευές σαν την Διεθνή Τράπεζα και το Δ.Ν.Τ. δεν θα μπορούσαν να λειτουργήσουν παρά μόνο με όρους *ηγεμονίας* - και μάλιστα *εθνοκρατικής*. Οι θεσμοί που δημιουργήθηκαν και οι συμφωνίες που έγιναν στο Bretton Woods μπορεί να απέβλεπαν στην παγκόσμια καπιταλιστική σταθερότητα· αλλά αυτή η σταθερότητα δεν είχε κλονιστεί ουσιαστικά στο παρελθόν παρά μόνο από την ταξική πάλη.

Συνεπώς οποιαδήποτε έννοια "σταθερότητας" και "ασφάλειας" το 1944 δεν μπορούσε παρά να είναι βαθιά πολιτική· "βαθιά πολιτική" δεν θα μπορούσε παρά να σημαίνει εξουσία, ηγεμονία, σε έναν κόσμο εν πολλοίς κατεστραμμένο απ' τον Β παγκόσμιο πόλεμο... Τελικά οι συμφωνίες του Bretton Woods, στα σημεία εκείνα που θα μπορούσαν να υπάρξουν ανταγωνισμοί μεταξύ των αφεντικών (και δεν ήταν λίγα) διαμορφώθηκαν με τρόπο ώστε να εξυπηρετούν πρώτα και κύρια τα συμφέροντα των ΗΠΑ.

Κι ο λόγος ήταν προφανής και αδιαμφισβήτητος. Τη στιγμή που ολοκληρώνονταν οι διαπραγματεύσεις στο Bretton Woods, οι ΗΠΑ, ανέγγιχτες "υπαρξιακά" απ' τον Β παγκόσμιο πόλεμο, είχαν εκπληκτική υπεροχή σε όλους τους τομείς έναντι οποιουδήποτε άλλου κράτους στην Ευρώπη ή στην Ασία. Παρήγαγαν στο έδαφός τους το μισό της παγκόσμιας παραγωγής άνθρακα, τα δύο τρίτα της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου, και πάνω απ' το μισό της παγκόσμιας παραγωγής ηλεκτρισμού. Ήταν σε θέση να παράγουν σε πολύ μεγάλους αριθμούς πλοία, αεροπλάνα, χερσαία οχήματα, πυρομαχικά, εργαλεία, εργαλειομηχανές, χημικά. Είχαν επίσης τραβήξει (και θα έκαναν το ίδιο ακόμα και απ' τη μεριά των ηττημένων του πολέμου) μερικά απ' τα καλύτερα μυαλά στις επιστήμες, στην τεχνολογία, ακόμα και στην τέχνη. Κι αν αυτά έμοιαζαν λίγα, διέθεταν κι άλλα. Οι ΗΠΑ κατείχαν το 80% των παγκόσμιων αποθεμάτων χρυσού (συν τοις άλλοις μη επιστρέφοντας τα διάφορα εθνικά αποθέματα ευρωπαϊκών κρατών που κατέληξαν στις ηπα για να προστατευτούν απ' τον πόλεμο...), είχαν έναν στρατό δυνατό και αποτελεσματικό, και επρόκειτο σύντομα να επιδείξουν ένα όπλο που δεν είχε κανένας άλλος: την ατομική βόμβα.

Ακόμα όμως και μ' αυτά τα δεδομένα, ο αμερικανικός καπιταλισμός δεν θα μπορούσε να ελπίζει πως "αυτόματα" θα κρατήσει επί μακρόν τη θέση του στην μεταπολεμική ειρήνη. Το μάθημα των ορίων της "εσωτερικής ανάπτυξης" είχε αποδειχθεί πικρό απ' το 1929 κι ύστερα. Όλοι οι αμερικάνοι αξιωματούχοι συμφωνούσαν πλέον:

Χρειαζόμαστε αγορές, τεράστιες αγορές σ' όλο τον κόσμο. Χρειαζόμαστε αγορές πρώτων υλών για να αγοράζουμε, χρειαζόμαστε αγορές εμπορευμάτων για να πουλάμε.

Χωρίς μια δυνατή ευρωπαϊκή αγορά για τα αμερικανικά προϊόντα και χωρίς απρόσκοπτη πρόσβαση σε φτηνές πρώτες ύλες οπουδήποτε στον κόσμο, η ευημερία που είχε υποσχεθεί ο πόλεμος θα χανόταν στην ειρήνη. Επιπρόσθετα, τα εργατικά συνδικάτα των ΗΠΑ είχαν πειθαρχήσει με το ζόρι στους περιορισμούς των αιτημάτων τους στη διάρκεια του πολέμου· η λήξη του, αν δεν συνοδευόταν από διατήρηση, ακόμα και διεύρυνση της καπιταλιστικής παραγωγής και άρα μισθολογική σταθερότητα, θα έφερνε έκρηξη εργατικών αγώνων. Ο Berbard Baruch, οικονομικός σύμβουλος της αμερικανικής προεδρίας και μέλος του Κογκρέσσου, εξέφραζε μ' αυτά τα λόγια το πνεύμα του Bretton Woods στις αρχές του 1945:

Εάν καταφέρουμε να σταματήσουμε ν' αγωνιούμε για την εργασία, αν σταματήσουμε να ιδρώνουμε για να κερδίσουμε αγορές για τις εξαγωγές μας, κι αν απαγορευτεί ο επανεξοπλισμός, oh boy, oh boy! πόσο μεγάλη ευημερία μας περιμένει.

Απ' την άλλη μεριά οι ευρωπαίοι σύμμαχοι των ΗΠΑ (κι ακόμα περισσότερο οι παλιοί, προ του πολέμου, και οι καινούργιοι, μετά απ' αυτόν, αντιπαλοί τους) είχαν καταστραφεί παραγωγικά, άλλος περισσότερο κι άλλος λιγότερο, απ' τον πόλεμο. Ακόμα κι αν πριν είχαν κάποιες ελπίδες να περιορίσουν την ορμή του αμερικανικού καπιταλισμού οριοθετώντας μπλοκ εμπορικής "επιρροής", μετά τον πόλεμο η Ουάσιγκτον φρόντισε αυτό να είναι αδύνατο. Χρειάζονταν δολάρια για να ξαναφτιάξουν τις υποδομές τους, χρειάζονταν δολάρια για να ξαναβάλουν μπροστά την παραγωγή, χρειάζονταν δολάρια για να υποστηρίξουν το διεθνές εμποριό τους. Χρειάζονταν δολάρια για να επιβιώσουν σα συστήματα και κυβερνήσεις απέναντι στους ίδιους τους πληθυσμούς τους: εδώ κι εκεί, αρχής γενομένης απ' την Ελλάδα, οι "κόκκινοι" είχαν βγεί απ' την συντριβή του πολέμου όχι μόνο ηθικά ακέραιοι αλλά και ικανοί να εξηγήσουν την πολεμική βαρβαρότητα του καπιταλιστικού κόσμου σαν μέρος της *αναγκαίο να τελειώσει οριστικά ανθρώπινης προϊστορίας*. Το τι είχε συμβεί μετά το τέλος του Α παγκόσμιου ήταν πολύ πρόσφατο για να το ξεχάσει κανείς...

Με τέτοιους συσχετισμούς, οι θεσμοί του Bretton Woods σχεδιάστηκαν και επικυρώθηκαν έτσι ώστε να βολεύουν λίγο πολύ όλους... Άλλους λίγο, άλλους πολύ - τις ΗΠΑ περισσότερο απ' τον καθένα.

Ο Κέυνς, σ' αυτές τις συνθήκες, ανέλαβε να διαπραγματευτεί αφενός υπέρ της καπιταλιστικής σταθερότητας γενικά· αφετέρου υπέρ της διατήρησης της βέλτιστης κατά το δυνατόν θέσης της Μεγάλης Βρετανίας έναντι της οικονομικής ηγεμονίας των ΗΠΑ. Πρότεινε μια Διεθνή Τράπεζα με μεγάλα αποθεματικά (ξέροντας ότι το

μεγαλύτερο μέρος τους θα καταβαλόταν απ' τις ΗΠΑ) έτσι ώστε κάθε κράτος σε κρίση (ή για τις απαιτήσεις της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης) να μπορεί να δανείζεται ελεύθερα. Απέναντί του ο Ουάιτ πρότεινε κάτι παρόμοιο, αλλά με σαφώς λιγότερους πόρους - και με σαφώς μεγαλύτερη "πολυμέρεια" στη συγκέντρωση των αρχικών ποσών. Αλλά η στόχευση των αμερικάνων αξιωματούχων (αν και όχι κατ' ανάγκη του ίδιου του Ουάιτ) πήγαινε μακρύτερα. Γρήγορα τα περιορισμένα πιστωτικά αποθέματα της Διεθνούς Τράπεζας και του ΔΝΤ (τα οποία καλύπτονταν εξάλλου κυρίως από δολάρια) θα αποδεικνύονταν ανεπαρκή για το σκοπό που δημιουργήθηκαν. Και τότε οι ΗΠΑ "μόνες" τους θα μπορούσαν να εγκαθιδρύσουν ένα είδος δικού τους ηγεμονικού κεϋνσιανισμού, με τα ανάλογα πολιτικά και στρατιωτικά ανταλλάγματα. Τα ποσά που οι αμερικανικές κυβερνήσεις με τσιγγουνιά έδιναν στους θεσμούς του Bretton Woods σα δάνεια προς άλλους, άρχισαν να τα δίνουν απλόχερα σε μερικούς απ' αυτούς τους άλλους, της επιλογής τους - και με συγκεκριμένα ανταλλάγματα. Το Δόγμα Τρούμαν (προς τα ολοκληρωτικά μεταπολεμικά καθεστώτα στην Ελλάδα και στην Τουρκία - για να αντιμετωπίσουν τον "κομμουνιστικό κίνδυνο") και το Σχέδιο Μάρσαλ προς την υπόλοιπη (δυτική) Ευρώπη υπήρξαν παραφυάδες του Bretton Woods.

Ο Κέυνς διαπραγματεύτηκε όσο μπορούσε (υπέρ του βρετανικού καπιταλισμού) μέσα στο γενικό πνεύμα του ίδιου του πνευματικού τέκνου, του κεϋνσιανισμού (που απαιτούσε ο παγκόσμιος καπιταλισμός) - και μπορούσε λίγο. Όσο περνούσε ο καιρός όλο και λιγότερο. Του ανατέθηκε μια ακόμα αποστολή εκ μέρους της βρετανικής κυβέρνησης: θα έπρεπε να συμμετάσχει σε μια διάσκεψη στη Σαβάνα, της Τζώρτζια, τον Μάρτη του 1946, για να αποσαφηνιστούν μερικά σημεία των θεσμών του Bretton Woods. Αλλά οι αμερικάνοι, με τον Ουάιτ επικεφαλής, δεν είχαν πλέον λόγους διαπραγμάτευσης.

Ο Κέυνς δεν άντεχε τις ήττες. Φεύγοντας απ' την διάσκεψη υπέστη σοβαρό καρδιακό επεισόδιο μέσα στο τραίνο. Η εφεύρεση (η παγκόσμια διαχείριση των καπιταλιστικών σχέσεων) έφαγε τον εφευρέτη.

Πέθανε στο σπίτι του στις 21 Απριλίου του 1946. Ο Ουάιτ διορίστηκε πρώτος πρόεδρος του ΔΝΤ...

σπάταλοι Οκτώβριος 2005 (συμπληρώσεις: zipo)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 - Το *Economic Consequences of the Peace* στην αγγλική του έκδοση πούλησε 80.000 αντίτυπα, και μεταφράστηκε γρήγορα σε πολλές γλώσσες. Θεωρείται ακόμα και σήμερα, όχι άδικα, σαν η καλύτερη οικονομολογική ανάλυση του Α παγκόσμιου πολέμου και κυρίως όσων τον ακολούθησαν.

Δεν ήταν όμως, απλά, μια οικονομολογική ανάλυση γραμμένη σεμνά και τεχνικά. Ήταν ένα *πολιτικό σκάνδαλο* που έδωσε μεγάλη αίγλη στον Κέυνς. Αξίζει επ' αυτού να αναδημοσιεύσουμε δυο κουβέντες που γράφει ο (κεϋνσιανός) John Kenneth Galbraith σ' ένα ιστορικό βιβλίο του για τις οικονομικές θεωρίες του 20ου αιώνα, του 1983 (στα ελληνικά έχει κυκλοφορήσει απ' τις εκδόσεις Παπαζήση, με τίτλο "Μια σφαιρική άποψη για την Οικονομία") έτσι ώστε να καταδειχθεί οτι ο Κέυνς είχε ένα ιδιαίτερο πολιτικό θράσος / θάρρος, που τον έκανε εγκαίρως γνωστό, πολύ μακρύτερα απ' τους κύκλους των πανεπιστημιακών και των οικονομολόγων:

...

Ο Α παγκόσμιος πόλεμος και όσα επακολούθησαν έδωσαν φήμη στον Κέυνς, αλλά και την αυτοπεποίθηση η οποία στο εξής θα χρωμάτιζε τη δημόσια ομιλία του και θα της έδινε δύναμη επιρροής κάνοντάς την, τελικά, ακαταμάχητη.

Στο διάστημα αυτό υπηρέτησε στο υπουργείο Οικονομικών, όπου απέκτησε σημαντική φήμη για την ικανότητα και την εφευρετικότητά του στο να διαχειρίζεται τα κέρδη της Βρετανίας από ξένο συνάλλαγμα, τα έσοδα από δάνεια και τις εισπράξεις από ξένα χρεόγραφα που αγοράζονταν και πωλούνταν στο εξωτερικό. Επίσης, για την κατανομή των εσόδων στις απαιτούμενες εισαγωγές και τις δαπάνες εξωτερικού, και την καθοδήγηση και την παροχή βοήθειας στους Γάλλους και στους Ρώσους πάνω στα ίδια θέματα. Ώσπου να λήξει ο πόλεμος είχε γίνει τόσο πολύ γνωστός για τις ικανότητές του στην οικονομική πολιτική και τη διοίκηση, ώστε τον επέλεξαν για την βρετανική αντιπροσωπεία που θα συμμετείχε στη Διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι το 1919, μια θέση που του προσέφερε διάκριση και έναν διόλου ευκαταφρόνητο τίτλο.

Η συμπεριφορά ενός νεαρού ειδικού - ο Κέυνς το 1919 ήταν 36 ετών - που συνεργαζόταν στη Διάσκεψη των Βερσαλλιών με κάποιους που το όνομά τους προκαλούσε δέος - Ντέιβιτς Λόιντ Τζορτζ, πρωθυπουργός της Βρατανίας· Ζωρζ Κλεμανσό, πρωθυπουργός της Γαλλίας· Γούντροου Γουίλσον, πρόεδρος των ΗΠΑ - οι οποίοι ασχολούνταν με ένα ζήτημα που κι αυτό προκαλούσε δέος, την παγκόσμια ειρήνη, έπρεπε να είναι απόλυτα προβλέψιμη. Ένας ένθρωπος που είχε επιλεγεί μ' αυτόν τον τρόπο και είχε ευνοηθεί, θα έπρεπε να χαίρεται με το κατόρθωμά του και να φθονείται απ' τους άλλους που δεν ήταν τόσο τυχεροί. Θα έπρεπε να δίνει συμβουλές με τον δέοντα σεβασμό. Επίσης, θα έπρεπε να αποδεχθεί το τελικό αποτέλεσμα της Διάσκεψης, ακόμα και να το υπερασπιστεί, όσο ανεπιθύμητο, ανόητο ή αλλόκοτο κι αν του φαινόταν, σαν το καλύτερο που θα μπορούσε να γίνει. Αν συμπεριφερόταν με διαφορετικό τρόπο, θα ήταν σα να αρνιόταν την σοφία εκείνων που τον διάλεξαν, και θα έβλαπτε τον εγωϊσμό του.

Αλλά ο Κέυνς δεν χρειαζόταν καμία τόνωση του εγωϊσμού του, κι έτσι έφυγε απ' το Παρίσι τον Ιούνιο του 1919, ενώ οι διαπραγματεύσεις βρίσκονταν ακόμα σε εξέλιξη. Έγραψε και εξέδωσε μέσα στους επόμενους δυο μήνες το "Οι οικονομικές συνέπει-

ες της ειρήνης", στο οποίο σκιαγράφησε το κλίμα της Διάσκεψης σαν εκδικητικό, μυωπικό και βαθιά εξωπραγματικό.

Και δεν μάσησε τα λόγια του για τους αρχηγούς των νικητών. Τον Γουίλσον τον αποκάλεσε "τυφλό και κουφό Δον Κιχώτη", κατηγόρησε τον Κλεμανσό ότι "ζει με μια αυταπάτη, την Γαλλία, και μια διάψευση της αυταπάτης, την ανθρωπότητα", ενώ χαρακτήρισε τον Λόιντ Τζορτζ "κατσικοπόδαρο βάρδο" και "κατά το ήμισυ ανθρώπινο επισκέπτη, που ήρθε στην εποχή μας από τα μαγεμένα και γεμάτα γέροντες και γριές δάση της κελτικής αρχαιότητας".

...

Μπορεί να καταλάβει κανείς πως όταν κάποιος καλείται σαν υψηλού επιπέδου τεχνικός σ' ένα τραπέζι των νικητών του Α παγκόσμιου πολέμου και φεύγει κατηγορώντας τους ότι θέλουν να καταστρέψουν απόλυτα τον ηττημένο (την Γερμανία) και μαζί του θα καταστρέψουν την Ευρώπη, στολίζοντάς τους μάλιστα με χαρακτηρισμούς σαν τους πιο πάνω, είναι δυνατόν να αποκτήσει (ειδικά μάλιστα εφόσον επιβεβαιωθεί...) μόνο φανατικούς φίλους και φανατικούς εχθρούς.

Κι ωστόσο, τέτοιου είδους κριτικές ξεπερνούσαν κατά πολύ τα καθήκοντα ενός οικονομολόγου, ακόμα κι αν είχε σπουδάσει στο Καίμπριτζ, ακόμα κι αν ήταν γόνος αστών, ακόμα κι αν ήταν φιλελεύθερος...

Το τέλος των "οικιακών ισορροπιών":
η διαμόρφωση νέων κανόνων της εργατικής κατανάλωσης.
(Μπένγιαμιν Κοριά)

...

Μπορούμε να πούμε ότι μέσα σε μία και ενιαία διαδικασία, η "ορθολογικοποίηση" της παραγωγής δρα σε δύο συμπληρωματικές κατευθύνσεις:

- από τη μια μεριά, ευνοώντας την εμφάνιση των μεγάλων βιομηχανικών και οικιστικών συγκεντρώσεων, θα συμβάλει σταδιακά στον αποχωρισμό του εργαζόμενου από τους "οικιακούς όρους" ανασύστασης της εργατικής του δύναμης, μια και τον αποσπά από το αγροτικό ή ημιαγροτικό πλαίσιο από το οποίο αποκόμιζε πολλά στοιχεία για την αναπαραγωγή του - σε συνθήκες μη καθαυτό εμπορευματικές.
- από την άλλη μεριά, όσο η "ορθολογικοποίηση" θα εδραιώνει την ηγεμονία της στους τομείς παραγωγής των αναγκαίων αγαθών χρήσης (για την ανασύσταση της εργατικής δύναμης), συμβάλλει στο να καθιστά διαθέσιμα αυτά τα αγαθά χρήσης μόνο με τη μορφή εμπορευμάτων· το αποτέλεσμα είναι πως αυτά τα αγαθά δεν μπορούν πια να αποκτηθούν παρά με την μεσολάβηση της χρηματικής μορφής, δηλαδή με το μισθό.

Αυτή η διπλή διαδικασία - καταστροφή των οικιακών ισορροπιών και παραγωγή των αναγκαίων αγαθών χρήσης σε βάση καπιταλιστική - βρίσκεται στη ρίζα αυτού που θα προσδιορίσουμε σαν Νέους Κανόνες Εργατικής Κατανάλωσης. Με λίγα λόγια, αυτοί οι κανόνες σημαδεύουν το πέρασμα στην κυριαρχία των καθαυτό εμπορευματικών συνθηκών αποκατάστασης της εργατικής δύναμης πάνω στις μη καθαυτό εμπορευματικές.

...

Για να κατανοήσουμε το βάρος και τη σημασία του γεγονότος, πρέπει να θυμηθούμε πως η παραμονή των εργαζόμενων σε "οικιακό" πλαίσιο, οι δυνατότητες που τους προσφέρονται - ή που δίνουν στον εαυτό τους - ν' αποκτήσουν αγαθά χρήσης με όρους μη καθαυτό καπιταλιστικούς, κατέχει μια θέση καθόλου ευκαταφρόνητη μέχρι τα τέλη σχεδόν του 19ου αιώνα και ακόμα και στις αρχές του 20ου. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο εξακολουθούσε να είναι δυνατό, η ενθάρρυνση της αναπαραγωγής αυτής της κατάστασης αποτέλεσε συνειδητή και προμελετημένη πολιτική του κεφάλαιου, ώστε να μένουν τα μεροκάματα χαμηλά... Σχετικά με τις Ην. Πολιτείες, ο H. Braverman αναφέρει ότι *"μια μελέτη πάνω σε 2.500 οικογένειες που ζούσαν στις κυριότερες περιοχές άνθρακα, χάλυβα και σίδερου το 1890, μας δίνει να καταλάβουμε πως οι μισές περίπου είχαν πρόβατα, πουλερικά ή περιβόλια ή και τα τρία μαζί".* Επίσης *"στις επτά χιλιάδες οικογένειες εργαζόμενων που είχαν καταγραφεί από το γραφείο εργασίας ανάμεσα στο 1885 και στο 1892 λιγότεροι από τους μισούς δεν είχαν ποτέ τους αγοράσει ψωμί, ενώ σχεδόν όλοι αγόραζαν τεράστιες ποσότητες αλεύρι".* Τα 30% σχεδόν απ' αυτές, σ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, δεν αγόραζαν άλλο χορταρικό εκτός από πατάτες. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1904, ο Peter Roberts, περιγράφοντας κι αυτός μια περιοχή μεγάλης βιομηχανίας - την ανθρακοφόρο περιοχή της Πενσυλβάνιας - αναφέρεται στις *"... πολυάριθμες μικρές φάρμες που καλλιεργούν οι υπάλληλοι της Philadelphia and Reading Coal & Iron Company"* σε όλο το μήκος των κοιλάδων του Σίνιλ και του Τράνσχιλ.

Από τον Φορντ στον Κέυνς

... Οι δυνάμεις που απελευθέρωσε η δραστηριότητα των μεγάλων κοντοτιέρηδων της βιομηχανίας, δηλαδή των Ταίηλορ και Φορντ, αλλά και των Ροκφέλλερ ή Μόργκαν, ξανάρχονται στο προσκήνιο. Συντελείται κατά κάποιον τρόπο η επιστροφή του στόχου: η κρίση έχει ξεσπάσει.

Μονάχα ένας άνθρωπος θα μπορέσει να συλλάβει τις νέες όψεις αυτής της κρίσης, τι είναι εκείνο μέσα της που φέρνει κιόλας τη μελλοντική τάξη πραγμάτων. Με την ακλόνητη πεποίθηση πως αυτή η κρίση δεν είναι απλή επανάληψη του παλιού αλλά το αποτέλεσμα νέων δυνάμεων, θα καταφέρει - χρησιμοποιώντας τη γλώσσα που καταλαβαίνουν οι όμοιοί του - να ανατρέψει τη θεωρία και την πρακτική αυτού που ακόμα ονομάζεται "ισορροπία". Έτσι, μετά τον Ταίηλορ και τον Φορντ, έρχεται ο Κέυνς ν' αποπερατώσει το οικοδόμημα. Μετά τη θεωρία και την πρακτική της μαζικής παραγωγής μέσα στο εργαστήριο, η θεωρία και πρακτική του Κέυνς για το Κράτος και τη ρύθμιση που αντιστοιχούν σ' αυτή τη μαζική παραγωγή.

...

Για να δοκιμάσουμε να καταλάβουμε τι είναι αυτό που παίζεται στην κρίση της δεκαετίας του '30 πρέπει να ξαναγυρίσουμε στην έννοια μαζική παραγωγή.

...

1) Εάν στραφούμε πρώτα στις μεταβολές που θίγουν την παραγωγή των εμπορευμάτων, διαπιστώνουμε πως η είσοδος και η ηγεμονία του ταιηλορισμού και του φορντισμού μέσα στα εργαστήρια δεν έγιναν ούτε σε μια μέρα ούτε μονομιάς. Η πάλη που διεξήγαγε το κεφάλαιο για να επιβάλει τις τεχνικές του Scientific Management ξεκινά στις αρχές του 20ου αιώνα αλλά συνεχίζεται για δεκαετίες. Γνωρίζει στιγμές επιτάχυνσης και γρήγορης προόδου (ιδιαίτερα με την ευκαιρία του πολέμου) ή αντίθετα, περιόδους ανάσχεσης, ακόμα και διακοπής. Ανάλογα με τις βιομηχανίες, τις περιοχές, τις παραδόσεις οργάνωσης και την αποτελεσματικότητα της εργατικής αντίστασης, είναι διαφορετικοί οι ρυθμοί και καμιά φορά κι αυτή η ίδια η πορεία του μετασχηματισμού. Ας προσθέσουμε ακόμα πως "προταιηλορικές" βιομηχανικές μορφές θα επιζήσουν για πολύ, γιατί συχνά οι managers είναι οι ίδιοι δύσπιστοι σ' ότι αφορά την αποτελεσματικότητα των νέων συστημάτων και διστάζουν να προχωρήσουν στους αναγκαίους μετασχηματισμούς. Συνεπώς, εάν η ορθολογικοποίηση της εργασίας οπωσδήποτε διαδίδεται, ωστόσο αυτό γίνεται σταδιακά, διακεκομένα, με άνισο ρυθμό και ταχύτητα, ανάλογα με τους κλάδους, τις βιομηχανίες, τα εργαστήρια.

Σύμφωνα με την οικονομική ορολογία, και εδώ βρίσκεται το ενδιαφέρον σημείο, αυτό σημαίνει πως κάθε στιγμή και για ένα σύνολο εμπορευμάτων παρόμοιας αξίας χρήσης, συνυπάρχουν πάντα διάφοροι τύποι εργασιακής διαδικασίας, που είναι οι ίδιοι άνισα αποτελεσματικοί από την άποψη της αξιοποίησης του δεσμευμένου κεφάλαιου.

Έτσι, εκδηλώνονται αδιάκοπα διαφορές παραγωγικότητας ανάμεσα σε παραγωγικές μονάδες που ασχολούνται με την παραγωγή ταυτόσημων εμπορευμάτων (ή εμπορευμάτων με παρόμοια αξία χρήσης). Αυτές οι διαφορές παραγωγικότητας δεν

μπορούν να συνεχίζονται επ' άπειρο. Κάποτε θα αφανιστούν εκείνες οι παραγωγικές μονάδες που βασίζονται στα λιγότερο αποτελεσματικά υπόβαθρα. Αν ο ρυθμός του "αφανισμού" των πιο αδύναμων μονάδων επιταχυνθεί και φθάσει ν' αγγίζει έναν σημαίνοντα αριθμό εργαστηρίων, τότε βρισκόμαστε μπρος σ' αυτό που ονομάζουμε "κρίση". Κρίση που εκδηλώνεται είτε με την υποτίμηση του κεφαλαίου / εξοπλισμός (αν αυτό δεν μπορεί πια να πουληθεί παρά κάτω από την αξία του) είτε πιο άμεσα, δηλαδή με την καταστροφή του, την εκδίωξή του από την εμπορευματική σφαίρα.

....

Τέτοιες αναπροσαρμογές αποδεικνύονται περιοδικά αναγκαίες και παίρνουν συγκεκριμένη μορφή: βιομηχανικές, εμπορικές ή τραπεζικές χρεωκοπίες, εξάλειψη παραγωγικών μονάδων, συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφάλαιου. Στο βάθος, όλα οφείλονται στο γεγονός ότι η ορθολογικοποίηση των εργασιακών διαδικασιών είναι συνεχής φορέας και παράγοντας "κρίσης". Η ανάπτυξή της έχει σαν αποτέλεσμα την απόρριψη ομάδων - εμπορευμάτων που παράγονται πάνω σε υπόβαθρα που η ίδια η πρόοδος έχει καταστήσει απαρχαιωμένα.

Αυτή είναι μια από τις αιτίες των αλυσιδωτών βιομηχανικών χρεωκοπιών και καταστροφών που χαρακτηρίζουν τη δεκαετία του 1930 - 1940.

2) Η καθιέρωση αυτού που ονομάσαμε "νέοι κανόνες κατανάλωσης" θα γνωρίσει κι αυτή πισωγυρίσματα και ρήξεις. Η καταστροφή των παλιών αγροτικών "οικιακών" ισορροπιών, η παραγωγή πάνω σε καπιταλιστική βάση των αναγκαίων αγαθών χρήσης, η επέκταση της μισθωτής εργασίας και η ηγεμονία της χρηματικής μορφής σαν οργάνου και φορέα της ανταλλαγής, όλα αυτά είναι φαινόμενα αλληλεξαρτώμενα και αλληλοστηριζόμενα που ταυτόχρονα όμως έρχονται σε αντίφαση, κάποτε βίαιη, με την παλιά τάξη πραγμάτων. Καθώς επιβάλλεται το καινούργιο, επιφέρει βαθιές και ριζικές αλλαγές στις συνθήκες ύπαρξης και αναπαραγωγής των εργατικών τάξεων. Βέβαια, η εδραίωση της παραγωγής των αναγκαίων εμπορευμάτων σε "μεγάλες σειρές" γεννούσε τους όρους για την ανάπτυξη της "μαζικής κατανάλωσης", το πέρασμα όμως από την μαζική παραγωγή στη μαζική κατανάλωση πραγματοποιήθηκε σε μια μεγάλη χρονική περίοδο, και συχνά με την προσφυγή σε καταναγκαστικά μέσα.

Ήδη απ' τις αρχές του αιώνα, ο Φορντ με τον άμεσο και ιδιόρρυθμο τρόπο του (πολύ νωρίτερα από τις κεϋνσιανές κατασκευές περί "πραγματικής ζήτησης") επέμενε ότι ήταν ανάγκη να διατηρηθούν ορισμένες ισορροπίες προκειμένου να διαφυλαχθεί η εκκολαπτόμενη τότε μαζική παραγωγή:

> ... *"Η ίδια η επιτυχία μας εξαρτάται εν μέρει από τους μισθούς που πληρώνουμε. Εάν σκορπίσουμε πολύ χρήμα, αυτό το χρήμα θα δαπανηθεί...." Το αποτέλεσμα θα είναι ότι.... "αυτή η ευημερία εκφράζεται με αύξηση της ζήτησης (για τα αυτοκίνητά μας)"...*

Ήταν δε τέτοια η ορμή του, που υποστήριζε ακόμα και απόψεις αντίθετες με τις πολύ διαδεδομένες εκείνο τον καιρό στους επιχειρηματικούς κύκλους μαλθουσιανές θέσεις:

> *Γιατί λοιπόν όλες αυτές οι πολυλογίες σχετικά με την ελάττωση του αριθμού των εργαζομένων και τα οφέλη που θα αποκομίζει η χώρα από την μείωση*

των μισθών; Το μοναδικό αποτέλεσμα δεν είναι παρά η μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών και η συρρίκνωση της εσωτερικής αγοράς.

Για την επέκταση της "εσωτερικής αγοράς" ο Φορντ συνιστούσε, καθώς είπαμε, τη χορήγηση "υψηλών μισθών".

Ωστόσο, ο "υψηλός μισθός" (ακόμα κι όταν δίνεται, πράγμα που παραμένει εξαίρεση) δεν καταφέρνει από μόνος του να "απορροφήσει" τα εμπορεύματα που στο εξής παράγονται σε όλο και μεγαλύτερες σειρές και ποσότητες. Για να τους εξασφαλιστούν αγορές, για να εδραιωθεί μαζί με την μαζική παραγωγή και η μαζική κατανάλωση που αυτή η παραγωγή χρειάζεται, πολλαπλασιάζονται οι τεχνικές "αναγκαστικής" κατανάλωσης. Η προαγωγή της μαζικής παραγωγής είναι σύγχρονη των "Economats" - δηλαδή των μαγαζιών όπου ο εργάτης π ρ έ π ε ι να πάει για τον επισιτισμό και τις προμήθειές του. Το σύνολο ή ένα μέρος της αμοιβής του ο εργαζόμενος δεν το πληρώνεται σε χρήμα - γενικό ισοδύναμο των εμπορευμάτων - αλλά σε "δελτία αγορών" που ανταλλάσσονται με συγκεκριμένα εμπορεύματα παραδοτέα μόνο σε καθορισμένα καταστήματα.

Ένα άλλο μέσο - για το πέρασμα από την μαζική παραγωγή στη μαζική κατανάλωση - αναζητήθηκε στην ανάπτυξη των καταναλωτικών δανείων. Στα τέλη της δεκαετίας του '20 υπάρχουν στη Γαλλία σαράντα περίπου ιδρύματα νέου τύπου: εταιρείες χρηματοδότησης με σκοπό την πώληση επί πιστώσει. Δεν είναι δυνατό να υποστηριχτεί ότι η σύμπτωση είναι τυχαία: οι πιο σημαντικές απ' αυτές δημιουργήθηκαν από τις εταιρείες αυτοκινήτων και γυρεύουν να διευκολύνουν την αγορά των αμαξιών αυτών των εταιρειών... Άλλες εταιρείες ενδιαφέρονται για μεγαλύτερη ποικιλία ειδών, και ιδιαίτερα για τον ηλεκτρικό οικιακό εξοπλισμό... Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για ιδρύματα πώλησης με πίστωση διαρκών ή ημιδιαρκών αγαθών που αντιστοιχούν στις νέες δομές κατανάλωσης των δυτικών αστικών και βιομηχανικών κοινωνιών.

Στο κέντρο αυτών των ποικίλων συστημάτων βρίσκεται μια ιδέα απλή αλλά καινούργια: η μαζική παραγωγή προϋποθέτει ότι μια επαρκής αγοραστική δύναμη έχει διανεμηθεί με μορφή μισθών και εισοδημάτων. Διαφορετικά, στις δυνατότητες "κρίσης" εξαιτίας διαστρεβλώσεων που επιφέρει η διαφορετική παραγωγικότητα ανάμεσα σε εργασιακές διαδικασίες κατά την παραγωγή παρόμοιων αξιών χρήσης, θα προστεθούν και "κρίσεις" που θα προκύψουν από την απλή αναντιστοιχία ανάμεσα στις νέες δομές παραγωγής και κατανάλωσης.

Πρέπει να διευκρινίσουμε πως αυτη η διαδικασία δεν είναι απλά δυνητική ή ενδεχόμενη αλλά αποτελεί την αναγκαία κοινωνική διαδικασία που διέπει την επέκταση και την ανάπτυξη της μισθωτής εργασίας δια μέσου μιας σειράς συνεχών και επαναλαμβανόμενων αναντιστοιχιών στις σχέσεις ανάμεσα στους νέους κανόνες εργασίας, παραγωγής, κατανάλωσης, κατά την πορεία διαμόρφωσης κάθε διαδοχικού τους επιπέδου.

Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορούμε να προσδιορίζουμε καλύτερα τη θέση και το ρόλο του φορντισμού στην κρίση του 1930. Κατ' αρχήν από την απλή άποψη της διαδοχής των γεγονότων, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στο γεγονός της κρίσης των μεταβολών στις συνθήκες ύπαρξης των εργατικών τάξεων που προηγήθηκαν του φορντισμού και που προέκυψαν από τις ταιηλορικές και φορντικές ορθο-

λογικοποιήσεις της μεγάλης καπιταλιστικής βιομηχανίας. Χαράζοντας στην ίδια την καρδιά των μηχανισμών παραγωγής σημαντικές διαφορές αποδοτικότητας και παραγωγικότητας της εργασίας, επιταχύνοντας την καταστροφή της "μικρής" βιομηχανίας, αναστατώνοντας τον τρόπο κατανάλωσης και αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, υποκινώντας με την πίστωση και την υποχρεωτική κατανάλωση αλυσιδωτές διαδικασίες "ψευδο-επικύρωσης" των εμπορευμάτων, η ορθολογικοποίηση της εργασίας, στο επίπεδο και την κλίμακα που επιχειρήθηκε, προετοίμασε το έδαφος ευαλωσιμότητας πάνω στο οποίο συγκεκριμένα γεγονότα θα φέρουν, βίαια και διαδοχικά, τη ρήξη των "μεγάλων ισορροπιών" της καπιταλιστικής οικονομίας.

...

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να δοθεί και η ερμηνεία του σημαντικότατου γεγονότος της περιόδου 1930 - 1940: της δυναμικής δηλαδή, μέσω του New Deal, εισβολής του κράτους σαν τέτοιου, σε μια επαναλαμβανόμενη προσπάθεια που διάρκεσε μια δεκαετία, να εξασφαλίσει μια "ρύθμιση" των νέων ισορροπιών και ταξικών συσχετισμών.

Ο Ρούσβελτ, συλλαμβάνοντας με μια ματιά την άθλια κατάσταση της οικονομίας, την εργατική και λαϊκή αγωνία και βία που εμφανίζονταν ήδη, θα εκφράσει με μια λέξη το καινούργιο αίσθημα που πλημμυρίζει όλες τις καρδιές. Σ' έναν περίφημο λόγο του στην εκλογική εκστρτεία του 1932, αναφωνεί:

> *Το βιομηχανικό μας συγκρότημα έχει ήδη ανεγερθεί. Έχουμε φτάσει εδώ και καιρό το τελευταίο μας σύνορο και δεν υπάρχουν ουσιαστικά πια άλλες παρθένες εκτάσεις... Δεν υπάρχει πια δικλείδα ασφαλείας με τη μορφή ενός Far West προς το οποίο μπορούν όλοι αυτοί που έχασαν τη δουλειά τους εξαιτίας των μηχανών που προέρχονται από την ανατολή και είναι οικονομικότερες, να στραφούν για ένα νέο ξεκίνημα...*

Το τελευταίο σύνορο! Η εικόνα είναι συναρπαστική. Έχοντας φτάσει σ' αυτά τα άκρα, σ' αυτό το όριο, συνεχίζει ο Ρούσβελτ, δεν υπάρχει πια διέξοδος. Από δω και μπρος πρέπει να στραφούμε σ' εμάς τους ίδιους. Πάνω στη χρεωκοπία του "άγριου" καπιταλισμού... θα στηθεί στο εξής, πανταχού παρόν, το Κράτος.

Γιατί πράγματι έτσι πρέπει να γίνει κατανοητή η εισβολή του κράτους: σαν η ύστατη δύναμη που παρεμβαίνει στον αρμό δύο τρόπων συσσώρευσης του κεφάλαιου, για να επιχειρήσει να πραγματοποιήσει, με "καταναγκαστικά" μέσα, την προσαρμογή των νέων ισορροπιών που φέρνει η μαζική παραγωγή. Κι αυτό τη στιγμή που η εργατική τάξη, την δύναμη της οποίας είχαν καταφέρει να τσακίσουν, βρίσκει ή ξαναβρίσκει με την ευκαιρία της κρίσης ένα πεδίο ενότητας και ανασύνθεσης: για τη δουλειά, το μισθό και το εισόδημα, ενάντια στην ορθολογικοποίηση και τις βίαιες αναδιαρθρώσεις που συνεπάγεται.

...

Είναι αξιοσημείωτο ότι, ήδη από τα πρώτα του κείμενα - γραμμένα εν θερμώ, πάνω στην κρίση - βρίσκουμε στον Κέυνς την ίδια έγνοια που απασχολούσε τον Φορντ: να διαφυλαχτεί η αγοραστική δύναμη, να διανεμηθούν μισθοί και εισοδήματα γιατί μόνο και αποκλειστικά εκεί βρίσκεται ο όρος διατήρησης υψηλού επιπέδου κατανάλωσης και η "έξοδος" από την κρίση.

Στο Δοκίμιο για το χρήμα και την οικονομία του 1931, με τον πολύ χαρακτηριστικό τίτλο Αποταμίευση ή δαπάνη ο Κέυνς λέει:

> *Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι σήμερα... που φαντάζονται πως το να αποταμιεύουμε περισσότερο απ' ό,τι συνηθίζαμε αποτελεί την καλύτερη λύση.... για να βελτιωθεί η γενική κατάσταση... Αν όμως ένα σοβαρό πλεόνασμα ανέργων είναι ήδη διαθέσιμο... η αποταμίευση θα έχει σαν μόνο αποτέλεσμα να μεγαλώσει αυτό το πλεόνασμα και άρα να αυξήσει τον αριθμό των ανέργων. Ακόμα, κάθε άνθρωπος που θα μένει χωρίς δουλειά, γι αυτόν ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο, θα δει να περιορίζεται η αγοραστική του δύναμη και θα προκαλέσει με την σειρά του αύξηση της ανεργίας ανάμεσα στους εργαζόμενους που θα παρήγαν όσα αυτός δεν μπορεί πια να αγοράσει. Και έτσι η κατάσταση, μπαίνοντας σ' ένα φαύλο κύκλο, δεν θα σταματήσει να χειροτερεύει.*

Το "ηθικό δίδαγμα" που κρύβεται σ' αυτό, και που ο Κέυνς εκφράζει ρητά, είναι πως *"κάθετι που παρακωλύει τις διαδικασίες παραγωγής, παρακωλύει, κατά τρόπο αναπόφευκτο, και τις διαδικασίες κατανάλωσης"*. Γι' αυτό *"είναι αδύνατο να βάλουμε τους ανέργους σε δουλειά κρατώντας στάση επιφυλακτική. Αντίθετα, η δραστηριότητα, οποιασδήποτε φύσης, αποτελεί το μόνο μέσο για να βάλουμε ξανά σε κίνηση τη μηχανή της οικονομικής προόδου και του πλούτου"*.

Και ο Κέυνς, ξεκινώντας απ' αυτή τη διαπίστωση, θα πάρει το 1931 θέση εκ διαμέτρου αντίθετη με το σκληρό πρόγραμμα της "Οικονομικής Επιτροπής" της βρετανικής κυβέρνησης. Η εφαρμογή των πορισμάτων της οικονομικής επιτροπής, λέει ο Κέυνς, που κατευθύνονται από την αντίληψη "να γίνει ο αντιπληθωρισμός πραγματικότητα με τη μεταβίβαση της μείωσης των διεθνών τιμών πάνω στις αποδοχές και στους μισθούς στη Μεγάλη Βρετανία", θα έχει σαν άμεσο επακόλουθο "τη μείωση της αγοραστικής δύναμης των βρετανών πολιτών, εν μέρει από την πτώση των εισοδημάτων, εν μέρει από την αύξηση της ανεργίας ανάμεσα στους εργαζόμενους που ακόμα έχουν απασχόληση... παραπέρα το αποτέλεσμα θα είναι η μείωση των φορολογικών εισπράξεων εξαιτίας της πτώσης των εισοδημάτων και των κερδών". Η πολιτική αυτή που κυριαρχεί στο πόρισμα της επιτροπής, είναι κατά τον Κέυνς "μια πολιτική άξια της σύνεσης των φρενοκομείων".

Εισηγείται από τότε κιόλας μια σθεναρή πολιτική κατανάλωσης (καταπολεμώντας τις τάσεις για αποταμίευση) και δημόσιων επενδύσεων (κύρια Οδικό Ταμείο) και επενδύσεων από τις τοπικές αρχές (είναι η στιγμή γι' αυτές "να δείξουν δυναμισμό" λέει ο Κέυνς).

...

Όποια καινοτομία κι αν εισήγαγε ο κεϋνσιανισμός σχετικά με τον προσδιορισμό των παραμέτρων της οικονομικής ανέλιξης και της συσσώρευσης που θα μπορούσαν να θεωρηθούν σωστές, θα ήταν λάθος να περιοριστούμε στην "οικονομική"του διάσταση μόνο. Κάτω από την επιρροή των ιδεών που διέδωσε ο Κέυνς, εμφανίζονται, με το New Deal - και πριν ακόμα ο πόλεμος τις επιβάλει οριστικά, με την τελικά σχεδόν μορφή τους - αυτές οι νέες αρχές διαχείρισης των εργατικών δυνάμεων που αναζητούσαν ήδη ο Τέιλορ και ο Φορντ.

Από πρακτική άποψη, έλαχε πάλι στον Ρούσβελτ να εκφράσει, με τον πιο σαφή τρόπο, το νέο περιεχόμενο της "εργατικής πολιτικής" που στο εξής θα αναλάβει το Κράτος:

Συνάντησα σήμερα το απόγευμα το National Manufacturers Association (τον αμερικανικό σύνδεσμο βιομηχάνων) και τους έθεσα πέντε ερωτήσεις:... Τους είπα: "Πάνε τώρα πάνω από είκοσι τρία χρόνια που είμαι σε επαφή μαζί σας. Απ' ότι ξέρω ποτέ ο ΝΜΑ σ' όλη αυτή την περιοδο δεν μελέτησε ούτε πήρε θέση πάνω στο ζήτημα του κατώτατου μισθού· σ' όλη αυτήν την περίοδο δεν μελετήσατε ποτέ ούτε πήρατε θέση σχετικά με τη μείωση της υπερβολικής διάρκειας εργασίας· δεν μελετήσατε ούτε πήρατε θέση σχετικά με την αποζημίωση των εργατικών ατυχημάτων παρά μόνο για να εκφράσετε την αντίθεσή σας· δε μελετήσατε ούτε πήρατε άλλη, εκτός από την αντίθετη, θέση σχετικά με την ασφάλιση κατά της ανεργίας. Ο απολογισμός των πεπραγμένων του Συνδέσμου σας κατά τα είκοσι τελευταία αυτά χρόνια είναι λοιπόν απλούστατος. Διορθώστε με αν έκανα κάποιο λάθος". Είπαν: "όχι, έχετε δίκιο".

Κατώτατος μισθός, διάρκεια εργασίας, ατυχήματα, ασφαλίσεις κατά της ανεργίας: πρόκειται, όπως βλέπουμε, για όλα εκείνα ακριβώς τα ζητήματα στα οποία ο φορντισμός απαιτούσε βαθιές αλλαγές για να μπορέσει να αναπτυχθεί.

...

Εν τούτοις, η ιδιομορφία του κευνσιανού κράτους - σχεδίου δεν σταματά μόνο στο ότι αναλαμβάνει την αναπαραγωγή της κοινωνικής εργατικής δύναμης. Συνίσταται ακόμα στο γεγονός ότι συνδέει τη διαχείριση της δύναμης εργασίας των εργατών με τους ρυθμούς και τις συνθήκες της συσσώρευσης του κεφάλαιου. Από το New Deal και μετά, η σχέση κεφάλαιο/εργασία οριοθετείται από δύο καινοτομίες: η πρώτη... συνίσταται στην προσπάθεια καθιέρωσης σ υ μ β ά σ ε ω ν μ ε τ ά α π ό τ ι ς δ έ ο υ σ ε ς δ ι α π ρ α γ μ α τ ε ύ σ ε ι ς · η δεύτερη... αφορά το περιεχόμενο της σύμβασης και προσπαθεί να εξαρτήσει τ η ν α ύ ξ η σ η τ ο υ μ ι σ θ ο ύ α π ό τ η ν α ύ ξ η σ η τ η ς π α ρ α γ ω γ ι κ ό τ η τ α ς.

...

Το κεϋνσιανό κράτος - σχέδιο οικοδομείται έτσι σε δύο σκέλη: Αστυνομία και Ευημερία - που αποτελούν το νέο έδαφος νομιμοποίησης, η οποία άλλωστε είναι και η πιο σίγουρη εγγύηση διατήρησης των ισορροπιών και του επιπέδου της "πραγματικής ζήτησης".

Το κεϋνσιανό κράτος - σχέδιο, με τη διπλή λειτουργία που τώρα πια εξασφαλίζει, δηλαδή τη διαχείριση των μεγάλων ισορροπιών, της διαδικασίας συσσώρευσης και της σχέσης εκμετάλλλευσης και εργασίας μέσα στο εργοστάσιο, εμφανίζεται πρώτα απ' όλα σαν το είδος του κράτους που απαιτεί η μαζική παραγωγή, σαν το κράτος της μαζικής παραγωγής.

*αποσπάσματα απ' το **Ο εργάτης και το χρονόμετρο***
του Μπένγιαμιν Κοριά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΣΧΗΣ ΚΑΤΑΣΚΟΠΩΝ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

Σειρά TEXT
- Περί της ανομολόγητης καταγωγής των ρατσιστικών ιδεωδών της ελληνικής κοινωνίας και της ομολογημένης χρησιμότητάς τους
- Πολεοδομία και δημόσια τάξη: Αθήνα, οχυρωμένη πόλη
- Ο δρόμος και η μέθοδος: η πόλη, ο εργάτης, η μηχανή

Σειρά Techno
- *Merrit Roe Smith, Charles Dew, David Montgomery,* Οι μάστορες: ο εργατικός έλεγχος πριν τον φορντισμό
- *Harry Braverman,* Εργασία και μονοπωλιακό κεφάλαιο: Η υποβάθμιση της εργασίας στον εικοστό αιώνα

Σειρά Αυτομόρφωση
- Τι είναι και τι ζητάει η μαρξιστική κριτική από την πολιτική οικονομία
- Θέατρο και Πολιτική
- Πόλεμος και Ιστορία

Σειρά Versus
- *Charles Murray, James Wilson,* Από τη μηδενική ανοχή στη μηδενική πολιτική
- *Michael Ignatieff, Economist,* Περί Πολέμου
- Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με οπλοπολυβόλα

Σειρά Monitor
- *Monitor 2006:* Ντοκουμέντα από το ιδρυτικό συνέδριο της CNT - Ταξικοί αγώνες στην Ελλάδα τον Απρίλη του 1967 - Αφιέρωμα στον τεϊλορισμό - Ο πλανήτης των slums - κ.α.
- *Monitor 2007:* Οκτώβριος 1977, φθινόπωρο στη Γερμανία - Απ' το Παρίσι στο Αλγέρι - Η τρέχουσα κρίση των subprime δανείων - Σημειώσεις για το εργοστάσιο της εκπαίδευσης - κ.α.

Εκτός Σειράς
- *Ρομπέρ Λινάρ,* Ο εγκατεστημένος
- *Manuel Castells,* Ο μετασχηματισμός της εργασίας και της απασχόλησης
- *Critical Art Ensemble,* Η προέλαση της πανούκλας
- *Alessi Dell'Umbria* Racaille, Εξεγέρσεις στα γκέτο των γαλλικών μητροπόλεων
- Autonomia, απόψεις, αγώνες, μαρτυρίες των Ιταλών Αυτόνομων
- *George Caffentzis,* Γιατί οι μηχανές δεν παράγουν αξία
- Μικρές ιστορίες των λέξεων και των σχέσεων

κόκκινες σελίδες
- τεύχος 0.1: Η επαναστατική απειλή της εργατικής τάξης στις αρχές του 20ου αιώνα
- τεύχος 0.2: Η Μεγάλη Κρίση στα '30s και ο Κέυνς
- τεύχος 0.3: Η γέννηση του νεοφιλελευθερισμού στα '30s
- τεύχος 1: Ποια εργατική τάξη; Πάει αυτή!
- τεύχος 2: ΗΠΑ: η εξέγερση ενάντια στην εργασία - Η άρνηση εργασίας
- τεύχος 3: Porto Marghera (Βενετία): η άρνηση της εργασίας
- τεύχος 4: Η άρνηση της εργασίας στη Γαλλία και το νέο πνεύμα του καπιταλισμού

επικοινωνία: lesxikataskopon@yahoo.gr ή passauto07@yahoo.gr

Ο Κέυνς είναι πολύ περισσότερα από οικονομολόγος. Είναι ένας απ' τους κορυφαίους φιλοσόφους *της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας* για τον 20ο αιώνα. Η ιδιαιτερότητα και η αξία του είναι ιστορικές. Οφείλονται στον καινοτόμο τρόπο με τον οποίο "διάβασε" τα προβλήματα του καπιταλισμού στον Μεσοπόλεμο, παρότι οι θεωρητικές του καταβολές ήταν, τόσο πολιτικά όσο και επιστημονικά, κλασσικές. Γιατί ο Κέυνς, με ένα λαμπρό όνομα παραδοσιακού φιλελεύθερου οικονομολόγου, ήταν ο πρώτος που συνέλαβε με συνθετικό τρόπο τις πραγματικές διαστάσεις των αλλαγών στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τις διαστάσεις των αλλαγών που είχε δημιουργήσει η ίδια η ανάπτυξη. Και συνέλαβε αυτές τις αλλαγές, την έκταση και την έντασή τους, όχι τόσο σαν τεχνικό πρόβλημα όσο, κυρίως, σαν πολιτικό.

Οι ***κόκκινες σελίδες*** είναι μια σειρά εκδόσεων για εργατική χρήση: εκθέτουμε απόψεις και θέσεις της οργανωμένης εργατικής αυτονομίας στην ελλάδα σχετικά και γύρω απ' την *κρίση*, αλλά συνθέτουμε επίσης μια συγκεκριμένη ιστορική / πολιτική προσέγγιση τόσο της κρίσης όσο και του δίδυμου σκέλους της, της (καπιταλιστικής) *αναδιάρθρωσης*. Ορισμένα απ' τα περιεχόμενα των *κόκκινων σελίδων* είναι επανεπεξεργασμένα κείμενα που έχουν δημοσιοποιηθεί με τις υπογραφές του *Block*, των *μητροπολιτικών συμβουλίων αυτόνομων*, της *συνέλευσης του πλάνου 30/900*, σε κάποιο βαθμό της *συνέλευσης game over*, και του περιοδικού *Sarajevo*. Η σύνθεση των *κόκκινων σελίδων* συμπληρώνεται με χρήσιμες μεταφράσεις καθώς και νέες αναλύσεις.

Η ευθύνη της έκδοσης και της διακίνησης των *κόκκινων σελίδων* ανήκει στη *"Λέσχη Κατασκόπων του 21ου Αιώνα"*. Η ευθύνη του περιεχομένου τους, όπου δεν αναφέρεται κάτι διαφορετικό, ανήκει στον επιμελητή της σειράς.